

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΥΠΟΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΥΠΟ ΤΟΥ Κ. ΚΩΣΤΑ ΣΤΡ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ τεύχους 10, τόμου Ζ')

Αὐτὸ πού μᾶς ἐνδιαφέρει τώρα εἶναι νὰ δοῦμε ποῖος ὑπῆρξε ὁ δρόμος πού ἀκολούθησαν γιὰ νὰ καταλήξουν σ' αὐτὲς τὶς «παράλογες» κι' «ἀντιδραστικές» συνέπειες.

Ὅπως εἶδαμε (§ 10), ἡ τροτσικιστικὴ θεωρία τῆς διαρκoῦς ἐπανάστασης προϋποθέτει: 1) ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη εἶναι ἀνίκανη νὰ φέρει εἰς πέρας τὴν ἴδια τῆς τὴν ἐπανάσταση στὶς καθυστερημένες χώρες, καὶ 2) ὅτι ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξη τῆς ἐπανάστασης δίνει μιὰ πρωτεύουσα σημασία στὴν ταξικὴ πάλη τοῦ προλεταριάτου. Τὸ πρόβλημα, πού ἀφήνει ἀνοιχτό, εἶναι τὸ ἂν τὸ προλεταριάτο ἀποδείχτηκε στὴν πράξη ἰκανὸ νὰ κρατήσει τὴν ἐξουσία καὶ νὰ τὴν ἀσκήσει γιὰ δικό του λογαριασμό. Στὰ ἐπόμενα κεφάλαια θὰ δοῦμε 1) πῶς καὶ γιὰτί τὸ προλεταριάτο ἐκτοπίστηκε ἀπὸ τὴν ἐξουσία προτοῦ κἂν προλάβει νὰ τὴν ἀσκήσει, καὶ 2) ὅτι ἡ πτώση αὐτῆ τοῦ προλεταριάτου εἶναι ὀργανικὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν ἄνοδο μιᾶς νέας ἄρχουσας τάξης: τῆς γραφειοκρατίας. Στὸ τέλος θὰ δοῦμε ὅτι ἡ ἐπιβολὴ τοῦ γραφειοκρατικοῦ καθεστώτος μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς κἂν τὴν προηγούμενη ἐπιτυχία τῆς ἐργατικῆς ἐπανάστασης.

Οἱ ρωσικὲς ἐπανάστασεις ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1917 καὶ μετὰ πραγματοποιήσαν ὅλες τὶς κοινωνικὲς δυνατότητες καὶ ὅλα τὰ κοινωνικὰ προβλήματα πού περιέχονται μέσα σὲ κάθε καπιταλιστικὰ καθυστερημένη χώρα: ὅλες οἱ κοινωνικὲς τάξεις πάλαιψαν γιὰ νὰ πάρουν ἢ νὰ κρατήσουν τὴν ἐξουσία καὶ νὰ πραγματοποιήσουν τὶς διεκδικήσεις τους. Κι' αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ «κλασικότητα» τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης μᾶς ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε σὰν τὸν ἰδεατὸ τύπο τῆς ἐπαναστατικῆς ἐξέλιξης τῶν συγχρόνων προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν.

VII. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ:

Η ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΑ, Η ΑΣΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΚΑΙ Η INTELLIGENTZIA

Σὲ κάθε προκαπιταλιστικὴ χώρα, τὸ stimulus τῆς βιομηχανοποίησης, ἡ ἐμφάνιση ἀστικῶν νηοίδων μέσα σ' ἓνα προκαπιταλιστικὸ περιβάλλον, ἡ χαλαρότητα τῆς σύνδεσης τῶν ἀστικῶν κέντρων μὲ τὴν ἀγροτικὴν περιφέρεια, ἡ ἔλλειψη ντόπιων κεφαλαίων, ἡ ἀπουσία μιᾶς αὐθεντικῆς καπιταλιστικῆς νοοτροπίας (βλ. § 37), θέτουν προβλήματα πού ἡ λύση τους ἀπαιτεῖ μιὰ ριζοσπαστικότητα πού κατὰ κανόνα λείπει, τόσο ἀπὸ τὸ κράτος, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ποσοτικὰ ἀδύναμη καὶ ποιοτικὰ ἀνώριμη ἀστικὴ τάξη. Κράτη μεταρρυθμιστικὰ ὅπως τὸ πρωσικὸ (§ 19α) ἢ τὸ λαπωνικὸ (§ 19β)

ἀποτελοῦν μᾶλλον ἐξαιρέσεις στὴν ἱστορία τῶν προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν. Κι' ἐξίσου λιγοστὲς εἶναι οἱ ἀστικές τάξεις πού κατόρθωσαν νὰ πραγματοποιήσουν βίωσιμα ἀστικά καθεστῶτα.

31. Σαθρότητα τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας

Συνήθως, ἡ κοινωνικὴ σταθερότητα δὲν ἐξασφαλίζεται παρὰ μόνον στὸ μέτρο πού διατηρεῖται μιὰ ἀπὸ τὴ φύση τῆς εὐθραυστῆ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὴν ἀστικὴ τάξη, τὸ ξένο κεφάλαιο, τὸ προλεταριάτο, τοὺς μεγαλογαιοκτήμονες καὶ τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ—ἰσορροπία πού στηρίζεται πάνω στὴν ἀλληλοεξουδετέρωση τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ἐκφραση κι' ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ψευδοῦς ἰσορροπίας εἶναι ὁ φαυλοκρατικὸς χαρακτήρας τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ (ἂν ὑπάρχει), καὶ γενικὰ ἡ ἐπιβίωση ἑνὸς προκαπιταλιστικοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἀνίκανοῦ τόσο ν' ἀντιμετωπίσει τὰ πραγματικὰ προβλήματα ὅσο καὶ νὰ ἐνισχύσει τὶς δημιουργικὲς κοινωνικὲς δυνάμεις ἢ τουλάχιστον νὰ τὶς ἐπιτρέψει νὰ πάρουν μιὰ ὀργανωμένη μορφή καὶ νὰ πραγματοποιηθοῦν.

Κάτω ἀπὸ μιὰ τέτοια συγκυρία, οἱ δεσμοὶ πού συγκρατοῦν τὴν κοινωνία, καὶ πού ἐκφράζουν καὶ κατοχυρώνουν αὐτὴ τὴν ἀλληλοεξουδετέρωση τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ δυνάμεων, εἶναι τόσο ἐπιφανειακοί, ὥστε ἀρκεῖ νὰ θεθεῖ ἓνα *ἀληθινὸ* πρόβλημα (τονίζουμε τὸ *ἀληθινὸ*, γιατί οἱ κοινωνίες αὐτὲς ἀρέσκονται συνήθως στὰ ψευδοπροβλήματα), γιὰ νὰ πάρει μιὰ ριζοσπαστικὴ καὶ μιὰ γενικὴ πολιτικὴ σημασία ἄγνωστες στὶς αὐθεντικὰ καπιταλιστικὲς χώρες (!): ἡ ἀμφισβήτηση ἑνὸς μέρους τοῦ καθεστωτικοῦ συμπλέγματος παίρνει σχεδὸν αὐτοματικὰ τὴ σημασία μιᾶς προσβολῆς αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν βάθρων τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος (*).

1) Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, συμβολικὸ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τὸ γεγονός, ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἓνα κατ' ἐξοχὴν *ἐθνικὸ*, «κανονικὰ» ἀ-πολιτικὸ πρόβλημα: τὸ *γλωσσικὸ*, μεταμορφώθηκε σὲ καθεστωτικὸ. Ἀκόμα καὶ σήμερα (καί, ἴσως, *ἰδιαιτέρα σήμερα*) ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού, χωρὶς νᾶναι διόλου «κομμουνιστές», ὑποστηρίζουν μὲ μᾶλλον ἀδιάσειστα ἐπιχειρήματα, ὅτι μιὰ *σοβαρὴ* διδασκαλία τῶν νέων ἑλληνικῶν, δηλαδὴ τῆς γλώσσας καὶ τῆς λογοτεχνίας μας (προσθέστε ἐπίσης καὶ τῆς νεο-ἑλληνικῆς ἱστορίας πού γιὰ τοὺς περισσότερες Ἑλληνες εἶναι μιὰ terra incognita) ξεπερνάει τὶς δυνατότητες ὄχι ἀπλῶς τοῦ ὑπάρχοντος ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ἀλλὰ τοῦ *καθεστώτος*...

2) Παρ' ὅλο τὸ φαινομενικὸ «δυναμισμὸ» τους, τὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα δὲν στηρίζονται σὲ λιγότερο σαθρὲς βάσεις - πράγμα πού εἶναι φυσικὸ ἂν σκεφτοῦμε τὴ *νεοπολιτικὴ*, τοὺς ὅφῃ. Ἔτσι, τὰ καπιταλιστικὰ καθεστῶτα εἶναι *οχρεϊκὰ* (μὲ τὰ ὀλοκληρωτικὰ) ἀρκετὰ εὐρωστα, ὥστε ν' ἀνέχονται τὴν κριτικὴ, ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῶν ἐργατικῶν (κομμουνιστικῶν ἢ ὄχι) κομμάτων καὶ συνδικάτων μέχρι τὴν κριτικὴ τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν ἰδεολόγων: ἡ «ἐπαναστατικὴ λογοτεχνία» πού στηλιτεύει τὴν «μπουρζουαζία» ἔχει ἀπὸ καιρὸ τώρα πάψει νᾶναι ἀντικείμενο μιᾶς ὀποιασδήποτε ἄμεσης ἢ ἕμμεσης ἀστυνομικῆς ἐπιτήρησης... Ἀντίθετα, στὴν «πατρίδα τοῦ σοσιαλισμοῦ», ἡ ἐλαφρότερη δόση «μελαγχολίας» στὴν ποίηση ἢ τὴ μουσικὴ θεωρεῖται «σαμποτάζ»: ἂν ὁ Μαγιακόφσκι αὐτοκτόνησε, ὁ Verlaine θὰ πέραγε τὶς μέρες του στὸ ἀναμορφωτήριον. Ἡ σχεδιοποιημένη αἰσιοδοξία, στὴν ὀποία ἡ ἀστυνομία δίνει μιὰ ἰδιαίτερη πεισικότητα, δίνει τὸ μέτρο τοῦ *φόβου* τοῦ καθεστώτος: μέσα σὲ κάθε «μελαγχολικὸ» τόνο, οἱ φύλακες τῆς ὀρθοδοξίας διαβλέπουν μιὰ ἀλληγορικὴ ἐκφραση τῆς «ἀντιπολιτευσης». Ἔτσι τὸ ἔργο τοῦ Ντουντίντσεφ, πού, ἂν καὶ λογοτεχνικὰ ἀνύπαρκτο, ἔχει

Τὸ ἀπολυταρχικὸ καθεστῶς τῶν τσάρων δὲν μπορεῖ μὲ κανένα τρόπο νὰ θεωρηθεῖ σὰν μιὰ ἐξάφραση σ' αὐτὸ τὸν κανόνα. Ἐδῶ, ἔχουμε νὰ κάνομε μὲ μιὰ περίπτωσι «αὐτονομίας» τοῦ κράτους, ποῦ ξεπερνάει ριζικὰ τὶς φιλελευθερο μαρξιστικὲς ἔννοιες ποῦ, καλῶς ἢ κακῶς, βρίσκονται στὴ ρίζα τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν μας κατηγοριῶν.

Ἄναφάρα μὲ πρωτότερα (σελ. 48) τὶς σκέψεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν αὐτονομία τοῦ κράτους, καὶ εἶδαμε ὅτι ὁ Μάρξ τὴ συσχετίζει μὲ τὴν ἀνωριμότητα τῶν ταξικῶν ἀγώνων καὶ τὴν ἐπακόλουθη ἀλληλοεξουδετέρωσι τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Προκειμένου τώρα γιὰ τὸ ρωσικὸ κράτος (τόσο τῶν τσάρων ὅσο καὶ τῶν «μαρξιστῶν» διαδόχων τους) ἡ ἔκφρασι «αὐτονομία τοῦ κράτους» δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ φανεῖ ὡχρή. Γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ τῆς ἀφιερῶσουμε ὀρισμένες κριτικὲς παρατηρήσεις.

32. Ἡ «αὐτονομία» τοῦ κράτους καὶ ὁ «ἱστορικὸς ὕλισμὸς»

Ὅταν ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ αὐτὴ τὴν ἔκφρασι, θέλει νὰ δηλώσει μιὰ κατάσταση (ποῦ τὴ θεωρεῖ ἐξαιρετικὴ, ἂν ὄχι ἀφύσικη) κατὰ τὴν ὁποία τὸ κράτος δὲν εἶναι οὔτε «παράρτημα» τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, οὔτε «ἀπόρροια» τῆς ἄρχουσας τάξης, οὔτε «ὄργανο» ἐξυπηρέτησι τῶν «γενικῶν συμφερόντων» τῶν μελῶν τῆς ἄρχουσας τάξης: τὸ κράτος εἶναι «ἀνεξάρτητο», δηλαδὴ ὑπακούει στὴ δική του λογικὴ καὶ στὰ δικὰ του συμφέροντα, ποῦ μὲ κανένα τρόπο δὲν μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὰ συμφέροντα μιᾶς ὁποιασδήποτε ἀπὸ τὶς ἄρχουσες ἢ τὰ ἀρχόμενες τάξεις. Μὲ μιὰ λέξι, ἡ «αὐτονομία» τοῦ κράτους σημαίνει τὴν «*ἐτερονομία τῆς κοινωνίας*» (1): ὅπως βλέπουμε, ὁ φιλελεύθερος Μάρξ δὲν μπόρεσε ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ σχηματικὴ ἀντίθεσι ἀνάμεσα στὸ κράτος καὶ τὴν κοινωνία ποῦ ἀποτελεῖ τὸ summum τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τῶν ὀπαδῶν τοῦ Locke καὶ τοῦ Adam Smith.

Ὅπωςδήποτε, ὁ Μάρξ (ποῦ ποτὲ δὲν τοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ ἡ ἰδέα ὅτι ἐπρόκειτο νὰ γίνει τὸ λάβρο τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ δεσποτισμοῦ) πίστευε ὅτι ἡ «ἑλευθερία» τοῦ κράτους εἶναι συνάρτησι τῆς ἀνελευθερίας τῆς κοινωνίας (2).

Σὰν μιὰ ὀριακὴ περίπτωσι μιᾶς τέτοιας «ἐλευθερίας» τοῦ κράτους, ὁ Μάρξ θεωροῦσε τὸ Second Empire, ποῦ κατόρθωσε νὰ κάνει «*ὄλες τὶς τάξεις νὰ γονατίσουν ἄφωνες καὶ ἀνίσχυρες μπρὸς στὶς μπαγιονέτες*» (3). Στὴν πραγματικότητα, τὸ καθεστῶς αὐτὸ ποῦ «*ἀτίμαξε*» τὴ Γαλλία καὶ

τὴν ἀξία τοῦ ντοκουμέντου, χτυπήθηκε σὰν «νιχιλιστικὸ». Μὰ πῶς νὰ μὴν εἶναι κανεὶς «νιχιλιστὴς» μέσα σ' ἕνα τέτοιο παράδεισο;..

1) Marx: Le 18 Brumaire, κλπ. (E.S. 1945) σελ. 89: ἀπέναντι στὸν κρατικὸ μηχανισμό ποῦ ἐνσαρκώνει τὴν «*ἐτερονομία τῆς κοινωνίας*», ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, τὸ κοινοβούλιο. ἔκφράζει τὴν «*αὐτονομία τῆς κοινωνίας*».

2) Marx - Engels: Critique des Programmes de Gotha et d'Erfurt (E.S. 1950) σελ. 33.

3) Le 18 Brumaire, κλπ. σελ. 89.

τήν «*εμπόδιζε ν' αναπνεύσει*» (1) μπορεί νά θεωρηθεῖ σάν ἕνας μαντζεστε-ριανός παράδεισος μπρός στό καθεστῶς πού ἐπέβαλαν οἱ πιό «ὀρθόδο-ξι» ἀπό τούς μαρξιστές...

Ὅταν ὁ Μάρξ βλέπει τὸ κράτος ν' ἀνεξαρτητοποιεῖται, ἐννοεῖ ὅτι τὸ κράτος *δὲν συμμορφώνεται* στή μόνη λειτουργία πού ὁμόθυμα τοῦ ἀναγνωρίζει τόσο ὁ ἀστικός φιλελευθερισμός ὅσο καί ὁ «ἱστορικός ὕλισμός», δηλαδή παύει νά εἶναι (πράγμα πού προϋποθέτει ὅτι κάποτε ὑπῆρξε) ὄργανο τῆς κοινωνίας, ξεχωρίζεται καί «ἀνυψώνεται» πάνω ἀπὸ τὴν κοινω-νία. Ἄν σκεφτοῦμε τὴν ἱστορική καταγωγή τοῦ κράτους πού, κατὰ κἀ- νόνα, εἶναι προϊόν τῆς κατάρκτης μιᾶς χώρας καί τῆς υποδούλωσης τοῦ αὐτόχθονος πληθυσμοῦ (2) μιὰ τέτοια ἀντίληψη μπορεί νά μᾶς φανεῖ πα- ράδοξη. Παράδοξη, ὅταν προέρχεται ἀπὸ τὸν Μάρξ, παίρνει ἀπὸ τὴν πέννα τοῦ Engels ἕνα εἰδυλλιακὸ σχεδὸν χρῶμα : «*Σὲ τί συνίσταται τὸ κράτος*» ; ρωτᾷε ὁ Engels, καί ἀπαντᾷ :

«Γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν κοινῶν συμφερόντων, ἡ κοινωνία δημιούργησε, ἀρ- χικὰ πάνω στὴν ἀπλή βάση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας (sic), ὀρισμένα ὄργανα, πού στὴν κορυφή τους βρίσκεται ἡ κρατικὴ ἐξουσία. Μὲ τὸν καιρὸ, οἱ ὀργανισμοὶ αὐτοὶ ἄρχισαν νὰ ἐξυπηρετοῦν τὰ δικὰ τους συμφέροντα (ἀπὸ μέσα ἔγιναν αὐτοσκο- ποί!) καί ἀπὸ ὑπηρέτες τῆς κοινωνίας (sic) μεταμορφώθηκαν σὲ ἀφέντες τῆς κοινω- νίας» (3).

Περίεργη «διαίρεση τῆς ἐργασίας» εἶναι αὕτη πού «διαίρεσε» τὴν Ἰνδικὴ κοινωνία σὲ κατακτητὲς - ἄρχοντες καί σὲ αὐτόχθονες - δούλους (4)! Εἰδυλλιακὴ δὲν εἶναι ἡ ἀντίληψη αὕτη, πού μᾶς καλεῖ νά θεωρήσουμε π.χ. τὸ σπαρτιατικὸ κράτος σάν ἕνα «*ὑπηρέτη τῆς κοινωνίας*» (=τῶν εἰλώτων!) πού «μὲ τὸν καιρὸ» μεταμορφώθηκε σὲ «*ἀφέντη τῆς κοινω- νίας*» ;

Ἡ εἰδυλλιακὴ αὕτη θεωρία τῆς *γένεσης* τοῦ κράτους συνδυάζεται μὲ μιὰ *τραγικὴ* εἰκόνα τῆς «*αὐτονόμησης*» τοῦ κράτους : ὅπως τὸ κεφάλαιο—«*πρόϊόν τῆς ἐργασίας*» γίνεται, μέσα στὸ κεφαλαιοκρατικὸ καθε- στῶς, αὐθυπόστατο καί ὑποδουλώνει τοὺς δημιουργοὺς του (5), ἔτσι καί τὸ κράτος—«*πρόϊόν τῆς κοινωνίας, ξεχωρίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ ὑψώνεται πάνω ἀπ' αὐτήν*» (6). Ἀθέμιτη, βέβαια, εἶναι αὕτη ἡ γενίκευση— ὅπως, ἄλλωστε, καί οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς γενίκευσεις πού βρίσκουμε στὸ ἔργο τοῦ Μάρξ καί τοῦ Engels. Ἀλλὰ θὰ πρέπει νά ὁμολογήσουμε

1) Ἐνθ. ἀν. σελ. 90.

2) Βλ. Franz Oppenheimer : Der Staat (1926) καί W.C. Macleod : The Origin and History of Politics (1931).

3) Πρόλογος τοῦ Engels στὸ La Guerre civile en France (E.S. 1936) σελ. 14 καί 15. Βλ. ἐπίσης καί L. Feuerbach, κλπ. στὸ Marx - Engels : Ecrits Philosophiques σελ. 54.

4) Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Μάρξ γιὰ τίς κλάσεις δείχνουν τὸ πόσο τετράστενα εἶναι τὰ ὄρια τῆς ἰσχύος τῆς θεωρίας του. «*Ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας, λέει ὁ Μάρξ, δημιούργησε τίς κλάσεις*» (Misère de la Philosophie). Στὴν πραγματικότητα οἱ κλάσεις διαμόρφωσαν τὴ διαίρεση τῆς ἐργασίας...

5) Βλ. Das Kapital I, 653.

6) Engels : L'origine de la famille, κτλ. (ἐκδ. Costes) σελ. 223.

ὅτι there is something in it. Ἔτσι, π.χ. τὸ ...μπολσεβικικὸ κράτος ὑπῆρξε πράγματι «*σὶὴν ἀρχή*» ἓνα «*ὄργανο*» καὶ ἓνα «*προϊόν*», ἂν ὄχι τῆς «*κοινωνίας*», τοῦλάχιστον τῆς ἐργατικῆς τάξης. Τὸ πῶς «*ξεχωρίσθηκε*» ἀπὸ τὴν ἐργατικὴν τάξην καὶ «*ὑψώθηκε πάνω ἀπ' αὐτήν*», κί ἀπὸ «*ὑπερήτης*» τῆς (τρόπος τοῦ λέγειν), ἔγινε «*μὲ τὸν καιρὸ*» (ἓνα πενταετὲς σχέδιο ἦταν ἀρκετὸ) «*ἀφέντης*» τῆς, αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς τὸ τωρινὸ μὲς θέμα.

Παρ' ὄλ' αὐτά, οἱ ἐκφράσεις πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ: «*ἀνεξαρτητοποίηση*», «*ἀνύψωση*» τοῦ κράτους πάνω ἀπὸ τὴν κοινωνία μᾶς φαίνονται λίγο ἢ πολὺ συγκεχυμένους. Γιά ν' ἀνυψωθεῖ τὸ κράτος πρέπει κάποτε νά ἦταν «*προσγειωμένο*». Ἄλλὰ «*γῆ*», terra firma, εἶναι γιά τὸν Μάρξ μόνον καὶ μόνον ἡ οἰκονομία, ἢ «*ἀστική κοινωνία*», ἢ «*ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων*», ἢ «*πάλη τῶν τάξεων*». Ὅτι δῆποτε δὲν ἀνήκει στὸν κύκλο τῆς «*ἀστικῆς κοινωνίας*» καὶ τῶν οἰκονομικο-ταξικῶν δραστηριοτήτων πού τῆ συνιστοῦν, τὸ Κράτος, ἢ πολιτικὴ, ἢ θρησκεία, τέχνη, ἐπιστήμη, κτλ. ὁ Μάρξ τὰ ἐκσφενδονίζει στὸν «*οὐρανὸ*» τῆς «*ἰδεολογίας*» Καὶ ἡ ἀντίθεση Γῆ-Οὐρανός, ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν κοσμογονικῶν παραστάσεων καὶ παίρνει τὴν ἔννοια μιᾶς «*κοπερνικιανῆς ἀνατροπῆς*» τῆς κοινωνιολογικο-ἱστορικῆς μεθόδου.

Συγκεκριμένα ἡ ἀντίθεση γῆ οὐρανός συμβολίζει τὴν ἀντίθεση τῆς «*ὑλιστικῆς*» πρὸς τὴν «*παραδεδομένη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας*» (1) πού ὁ Μάρξ τῆ θεωρεῖ «*παράλογη*» καὶ «*θεολογική*» (2) γιατί δὲν ἐνδιαφέρεται (κατὰ τὸν Μάρξ) παρὰ μόνον γιά τὴν «*πολιτικὴ, λογοτεχνική, θεολογική καὶ πολιτειακὴ ἱστορία*» (3): «*ἀντί*», λέει ὁ Μάρξ, ν' ἀναγνωρίσει τὴν γενεσιουργὸν πρᾶξιν (Geburtsstätte) τῆς ἱστορίας μὲς στὴν ὕλική παραγωγή πού γίνεται πάνω στὴ γῆ («*γῆ*», =οἰκονομία), τὴν θεωρεῖ μὲς στὸ νεφελώδη κόσμον τοῦ οὐρανοῦ(4). Ἡ θέα τοῦ οὐρανοῦ (δηλαδή ἡ σφαῖρα τοῦ Κράτους, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, κτλ.) δὲν ἐμπνέει στὸν Μάρξ παρὰ μόνον εἰρωνεῖες. Ἀντίθετα πρὸς τὴν «*ἰδεαλιστικὴ*» ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας πού «*ἀπὸ τὸν οὐρανὸ κατεβαίνει στὴ γῆ*» (5) ὁ Μάρξ ἐξερευνᾷ τὴ γῆ: τὸ Rien que la terre τοῦ Saint - Exupéry σημαίνει ἐδῶ «*τὸ Κεφάλαιο - Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*»! Ὁ «*ἱστορικὸς ὑλισμὸς*» σὸν «*ἀνατομία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας*» σημαίνει ὅτι πρέπει πρῶτα νὰ γνωρίσουμε τὴ γῆ τῆς οἰκονομίας καὶ ὕστερα ν' ἀνέβουμε «*ἀπὸ τὴ γῆ στὸν οὐρανὸ*». Μὲ ἄλλους λόγους, δὲν πρέπει πιά νὰ πιστεύουμε ὅτι τὰ πολιτικά, πολιτειακά, θρησκευτικά, καλλιτεχνικά, «*κτλ.*», γεγονότα μποροῦν νὰ ὑπακούουν στὴ δική τους λογικὴ καὶ νὰ παρουσιάζουν μιὰ αὐθυπόστατη τάξην: «*Δὲν ὑπάρχει ἱστορία τῆς πολιτικῆς τοῦ δικαίου, τῆς ἐπιστήμης, ΚΤΛ., τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, ΚΤΛ*» (6), ἐπαναλαμβάνει διαρκῶς ὁ Μάρξ γιά νὰ καταγγεῖλει

1) Die Deutsche Ideologie, σελ. 32.

2) Die Heilige Familie (ἔκδ. Dietz 1353) σελ. 285 - 6.

3) Ἔνθ. ἀν. σελ. 286. Βλέπε ἐπίσης Die Deutsche Ideologie σελ. 36.

4) Die Heilige Familie ἔνθ. ἀν.

5) Die Deutsche Ideologie σελ. 22.

6) Die Deutsche Ideologie σελ. 595: αὐτὸ τὸ «*ΚΤΛ.*», πού ὑπογραμμίζουμε,

τὴν «*παράλογη*» ἀντίληψη πού ἀποδίδει μιὰ ἀύθυπαρξία, μιὰ ἀξία κι' ἔνα ἐνδιαφέρον στὶς «νεφελώδεις» αὐτὲς σφαῖρες. Τὰ γεγονότα πού διαδραματίζονται στὶς ὑπέργειες αὐτὲς περιοχὲς δὲν ἔχουν «*οὔτε κὰν τὴν ἐπίφραση τῆς ἀνεξαρτησίας*» (den Schein der Selbstständigkeit) (1) : ὁ μόνος τρόπος νὰ τὰ κάνουμε κατανοητὰ εἶναι νὰ τὰ θεωρήσουμε σὰν «*ἀντίλους*», σὰν «*ἀπόρροιας*» ἢ σὰν «*ἀντανανκλάσεις*» αὐτῶν πού γίνονται «*πάνω στὴ γῆ*», δηλαδὴ μὲς στὴ σφαῖρα τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς, πού εἶναι ὁ ἀληθινὸς δημιουργὸς τῆς ἱστορίας. Γιατί πάνω σ' αὐτὴ τὴ «*γῆ*» τῆς παραγωγῆς φανερώνεται ἡ ἀληθινὴ «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου, ἐκτυλίσσεται ἡ αὐθεντικὴ του ἱστορία καὶ πραγματοποιεῖται ἡ ἀποστολὴ του, πού εἶναι νὰ ὑποτάξει τὴν φύση (2).

Ἀρχίζουμε τώρα νὰ ὑποπτευόμαστε τὶς φαντασιώσεις πού βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς «ἀνύψωσης» τοῦ Κράτους πάνω ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ γῆ. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Μάρξ ἐρμηνεύει τὶς σχέσεις πού συνδέουν τὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ἱστορία τῶν ἀσιατικῶν κοινωνιῶν θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ δοῦμε ἀπὸ πῶς κοντὰ τὶς χοντροειδεῖς παρεξηγήσεις πάνω στὶς ὁποῖες στηρίζεται ἡ ἀντίληψη πού θεωρεῖ τὴν οἰκονομία σὰν τὴν «*γῆν βᾶση*» τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τὸ κράτος σὰν ἓνα ἀνεξαρτητοποιημένο ἢ ὄχι «ἐποικοδόμημα».

Κατὰ τὸν Μάρξ, αὐτὸ πού ἐξηγεῖ τὸν ἀἴστορικό, «*ἀσάλευτο καὶ ἀναλλοίωτο χαρακτῆρα τῶν ἀσιατικῶν κοινωνιῶν*» (3) εἶναι ὁ πρωτόγονος ἀνεξέλικτος, τραντισιοναλιστικὸς χαρακτῆρας τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων πού (κατὰ τὸν Μάρξ) ἀποτελοῦν τὴν οἰκονομικὴ τους βᾶση. Ἡ στατικότητα τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν ὀφείλεται λοιπὸν στὴ στατικότητα τῆς οἰκονομικῆς τους διάρθρωσης, στὸν ἀνεξέλικτο καὶ ἀδιαφοροποίητο χαρακτῆρα τῶν «*ἀπλῶν παραγωγικῶν ὀργανισμῶν*» (τῶν κοινοτήτων) πάνω στοὺς ὁποίους στηρίζεται ἡ οἰκονομικὴ τους ζωὴ. Θὰ μπορούσαμε ν' ἀμφισβητήσουμε αὐτὲς τὶς ἀπλουστεύσεις, ν' ἀμφισβητήσουμε κατ' ἀρχὴν αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ νομιμότητα τῆς ἔκφρασης «*ἀσιατικὴ κοινωνία*» (4) καὶ νὰ δεῖξουμε πρῶτα ὅτι ὑπάρχουν πολλὲς ἀσιατικὲς κοινωνίες, πού ἀντιπροσωπεύουν πολλοὺς καὶ διάφορους τύπους οἰκονομικῆς ὀργάνωσης, καὶ ὅστερα, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ τους ἱστορία εἶναι τόσο πλούσια σὲ γεγονότα, σὲ ἀλλαγὲς καὶ σὲ ἐπαναστάσεις ὅσο καὶ ἡ ἱστορία ὄλων τῶν ἄλλων προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν. Ἄλλ' αὐτὸ πού ἀξίζει νὰ μᾶς ἀπασχολήσει

δὲν εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς λιγότερο ἀνυσοχαστικὲς ὀψεις αὐτῆς τῆς καταβροχθιστικῆς ἀπαρίθμησης...

1) Ἐνθ. ἀν. σελ. 23.

2) Ὁ «οἰκονομισμὸς» τοῦ Μάρξ εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψη τῆς τεχνοκρατικῆς μεταφυσικῆς πού ἀναλύουμε στὸ βιβλίό μας: *Τὰ θεμέλια τοῦ Μαρξισμού* Α/2.

3) Das Kapital I, 376.

4) Ὡς γνωστόν, ἡ «*ἀσιατικὴ κοινωνία*» ἢ «*ὁ ἀσιατικὸς τρόπος παραγωγῆς*» ἀπὸ τελεῖ, κατὰ τὸν Μάρξ, τὸ πρῶτο στάδιο τῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς ἐξέλιξης: Ὑστερα ἔρχονται «*ὁ ἀρχαῖος, ὁ φεουδαρχικὸς καὶ ὁ μοντέρνος ἀσιατικὸς τρόπος παραγωγῆς*» μὲ τὸν ὁποῖο τελειώνει ἡ «*προϊστορία τῆς ἀνθρωπότητας*». Βλ. σχετικὰ *Τὰ θεμέλια τοῦ Μαρξισμού* Α/2 σελ. 202 κ. ἑ.

ἔδω, εἶναι μᾶλλον ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Μάρξ ἀντιθέτει τὴ στασιμότητα τῶν ἀσιατικῶν *οἰκονομιῶν* καὶ τὴ δυναμικότητα τῶν ἀσιατικῶν *κρατῶν* : «*τῆ διαρκῆ ἀποσύνθεση καὶ ἀνασύνθεση τῶν ἀσιατικῶν ΚΡΑΤΩΝ, τὴν ἀκατάπαυστη ἀλλαγὴ τῶν δυναστειῶν*». Εἶναι σαφές ὅτι μιὰ τέτοια ἀντίθεση δὲν μποροῦσε ν' ἀφήσει ἀδιάφορο τὸν θεωρητικὸ τῆς οἰκονομικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας· ὁ τρόπος ὅμως μὲ τὸν ὁποῖο τὴν ἀναιρεῖ φανερώνει τὴν ἀληθινὴ ἔννοια τῆς ἀντίθεσης γῆς καὶ οὐρανοῦ : «*ἡ διάρθρωση τῶν θεμελιακῶν οἰκονομικῶν στοιχείων τῆς κοινωνίας*, λέει ὁ Μάρξ, «*ἔμεινε ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τῆς θύελλας ποὺ ἔγιναν στὴ νεφελώδη περιοχὴ τῆς πολιτικῆς*» (politische Wolkenregion) !

Καὶ πάλι θὰ μπορούσαμε ν' ἀμφισβητήσουμε αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία, καὶ νὰ δεῖξουμε π.χ. ὅτι τὰ πολιτικὰ γεγονότα, ἡ ἀλλαγὴ τῶν δυναστειῶν, κ.τ.λ. ἔπαιζαν συχνὰ ἕνα ἀποφασιστικὸ ρόλο πάνω στὴ διαμόρφωση τῶν ἀσιατικῶν οἰκονομιῶν καὶ κοινωνιῶν· ὅτι οἱ κοινωνίες αὐτὲς δὲν ἦταν τόσο ἀδιαπέραστες ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐπέμβαση ὅσο τὸ φανταζόταν ὁ Μάρξ. Θὰ μπορούσαμε ἐπίσης ν' ἀναρωτηθοῦμε πῶς μιὰ οἰκονομία «*χωρὶς ἱστορία*» μπορεῖ νὰ διεκδικεῖ τὸν τίτλο τῆς «*βάσης κάθε ἱστορίας*» !

Πραγματικά, ποιὸς λόγος ἄραγε ἔκανε τὸν Μάρξ νὰ τοποθετήσῃ τὴν πολιτικὴ ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν «*ἀ-ἱστορικῶν*» ἀσιατικῶν κοινωνιῶν σ' αὐτὴ τὴν ... ἀριστοφανικὴ περιοχὴ τῶν «*νεφελῶν*», ποὺ φέρνει ἄμεσα στὸ νοῦ τὴν εἰκόνα ἑνὸς φανταστικοῦ, ἀνυπόστατου κόσμου φτιαγμένου ἀπὸ ἀντικατοπτρισμοὺς καὶ «*σκιὲς εἰδώλων*»; Πῶς, ἐπιπλέον, εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσουμε τὶς «*θύελλες*» τῆς πολιτικῆς ἱστορίας σὰν «*ἀντανεκλάσεις*» μιᾶς ... λιμνάζουσας οἰκονομίας ;

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ Γῆ τῆς οἰκονομίας καὶ τὸν Οὐρανὸ τῆς πολιτικῆς φέρουν τὴ σφραγίδα μιᾶς ρζικῆς ἀντίφασης — μιᾶς ἀντίφασης ποὺ φαίνεται ἀνυπέμβλητη, ἂν θεωρήσουμε τὸ μαρξισμό σὰν ἕνα «*κοινωνιολογικὸ σύστημα*» καὶ τὸν κρίνουμε πάνω στὴ βάση τῶν θετικῶν δεδομένων τῶν κοινωνικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἀντίφαση αὐτὴ ἀναιρεῖται μόλις φανεῖ ὁ *φιλοσοφικὸς* πυρήνας τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας. Συγκεκριμένα, ἡ ἀντίθεση γῆς καὶ οὐρανοῦ, ποὺ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς αἰτιολογικῆς ἐρευνας ἢ δὲν σημαίνει τίποτε ἢ ἀνατρέπεται ἀφ' ἑαυτῆς, ἀποκτᾷ ἕνα κάποιο νόημα στὸ μέτρο ποὺ φωτίζει καὶ ἐκφράζει (ἔστω καὶ προδοτικά) τὶς *ἀξιολογικὲς* ἀνησυχίες τοῦ Μάρξ. Ἀλήθεια, ἡ ἀντίθεση γῆς καὶ οὐρανοῦ ὑπῆρξε τὸ σταθερὸ σύστημα ἀναφορᾶς ὅλων ὡς τὰ τώρα τῶν φιλοσοφιῶν ἀπὸ τὶς κινεζικὲς κοσμολογίες, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη μέχρι τὸν Dante. Μόνο ποὺ οἱ παραδεδομένες ἱεραρχίες ἔχουν ἐδῶ ἐντελῶς ἀνατραπεῖ : ὁ «*ὑπερουράνιος τόπος*» τοῦ Πλάτωνα, ὁ «*αἰθῆρ*» τοῦ Εὐρύπιδη καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, δὲν συμβολίζει πιά τὴν ἀτάραχη «*κοσμότητα*» τοῦ ἀληθῶς ὄντος, ἀλλὰ τὸ *sound and fury* μιᾶς «*θυελλώδους*» φαινομενικότητας. Ἀντίστοιχα, ὁ ὡς τὰ τώρα περιφρονημένος γήινος κόσμος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐπενδύεται μὲ ὅλη τὴν αἴγλη τοῦ «*ἀληθινοῦ κόσμου*» ποὺ ἡ «*ἔξαπατημένη*» «*ἰδεολογικὴ*» συνείδηση πρόβαλε στὸ

«χάλκεο οὐρανό». Ἐπιπλέον, ἀπέναντι στήν οικονομική Γῆ, τὸ Κράτος ἀποδεικνύεται πολὺ λιγότερο ἱκανὸ ἀπὸ τὸν ἡσιόδειο Οὐρανό. «**Τὸ Κράτος δὲν δημιουργεῖ τίποτα**» ἐπαναλαμβάνει ὁ Μάρξ: «**Οἱ πραγματικὲς σχέσεις**», πού συνιστοῦν τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, δηλαδή οἱ παραγωγικὲς σχέσεις πού ἐπιβάλλονται **«ἀναγκαῖα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων»**, εἶναι **«ἡ πραγματικὴ βάση τοῦ κράτους»** (1): **«αὐτὲς οἱ πραγματικὲς σχέσεις δὲν εἶναι διόλου δημιουργημένες ἀπὸ κρατικὴ ἐξουσία· ἀντίθετα· ἀποτελοῦν τὴ δύναμη πού τὴ δημιουργεῖ»**. Ἡ μαρξικὴ θεολογία σταματᾷ μόλις ἡ Γῆ γεννήσει τὸν Οὐρανό. Τὸ κράτος εἶναι «προϊόν» τῆς οικονομικῆς κοινωνίας· ὅταν, παύοντας νὰ εἶναι «ὕπηρετος» τῆς, «αὐτονομεῖται», «ξεχωρίζεται» κι' «ἀνυψώνεται» πάνω ἀπὸ τὴν κοινωνία, ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτὴν χωρὶς ποτέ νὰ τοῦ περάσουν ἀπὸ τὸ νοῦ οἱ πονηρὲς σκέψεις πού ὁ Ἡσιόδος ἀποδίδει στὸν Οὐρανό. Κι' ὅταν ὁ ἀγκυλομήτης Κρόνος:

πελώριον ἔλλαβεν ἄρπην μακρὴν καρχαρόδοντα,

φίλου δ' ἀπὸ μῆδεα πατρὸς ἔσσυμένως ἤμησέ,

δὲν ἔκανε ἀπολύτως τίποτε: ἔλειπε ἀπὸ τὴν ψυχαναλυτικὴ αὐτὴ ἀνταρσία τὸ φυσιολογικὸ τῆς ἀντικείμενο ...

Ἄν, τώρα, ἡ οικονομικὴ κοινωνία εἶναι **«ἡ βάση τοῦ κράτους»**, **«ἡ ἐστία καὶ τὸ θέατρο κάθε ἱστορίας»** (κι' ὅταν ἀκόμα εἶναι ἄνευ ἱστορίας!), κι' ὅταν εἰς πείσμα ὄλων τῶν ἱερογαμικῶν παραστάσεων πού γεμίζουν τὶς κοσμογονικὲς παραδόσεις τῶν ἔθνων, **«τὸ παλαιὸ ὑπεργήϊνο κράτος»** (2) δὲν ἔχει καμιὰ γονιμοποιὸ δύναμη ἀπέναντι στήν οἰκονομία, αὐτὸ δὲν σημαίνει διόλου ὅτι ἡ οἰκονομία εἶναι ἐστία μιᾶς πιὸ ἀποτελεσματικῆς αἰτιότητος, ἀλλὰ ἀπλῶς ὅτι εἶναι πιὸ σεβάσμια, πιὸ «οὐσιώδης» ἀπὸ τὸ κράτος καὶ τὴν «ὕπολοιπη ἰδεολογία».

Θέλουμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ μαρξιστικὴ ἀνατροπὴ τῶν ἀρχετυπικῶν σχέσεων γῆς καὶ οὐρανοῦ σημαίνει πολὺ περισσότερο μιὰ **ἀνατροπὴ τῶν ἀξιών** παρὰ μιὰ ὁποιαδήποτε Instauratio magna τῆς κοινωνιολογίας. Γιὰ τὸν Μάρξ, οἱ «παραγωγικὲς δυνάμεις», πού ἀκόμα κι' ὅταν εἶναι ἀκίνητες δὲν παύουν νὰ εἶναι ἡ ...κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι ἀπλῶς οικονομικὲς δυνάμεις· ἡ σημασία τους δὲν περιορίζεται στὸ ἀπλὸ οικονομικὸ πεδίο, ἀλλὰ ἀπλώνεται σ' ὄλο τὸν ἀνθρώπινο χῶρο· οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις εἶναι οἱ **«οὐσιαστικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου»** καὶ πρέπει στὸ ἔξῃς ν' **ἀναγνωριστοῦν** ὡς τέτοιες. «Ἐξαπατημένος» καθὼς ἦταν ὡς τὰ τώρα ἀπὸ τὴν «ἰδεολογία», ὁ ἄνθρωπος ἔψαχνε νὰ βρεῖ τὸν **«ἀληθινὸ ἐαυτὸ του»** στὸν «οὐρανὸ» τῆς θρησκείας, τῆς πολιτικῆς, κτλ. (3).

1) Die Deutsche Ideologie σελ. 341.

2) Das Kapital III, 835: «... der alte überirdische Staat ...». Ἔτσι ὀνομάζει ὁ Μάρξ τὸ δεσποτικὸ κράτος τοῦ προκαπιταλιστικοῦ παρελθόντος—τὸ κράτος ὅπως ἦταν προτοῦ γίνει «παράρτημα» τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καὶ «ὄργανο τῆς ἀρχουσας τάξης». Ὅπως συμβαίνει συχνά στὸν Μάρξ, τὸ χιοῦμορ κρύβει μιὰ κάποια ἀμηχανία ...

3) Βλ. τὴν ἀρχὴ τῆς «Κριτικῆς τῆς ἐγγελειανῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου».

“Οτι όμως ήρθε ο καιρός να «προσγειωθεί» ο άνθρωπος στο στέρεο έδαφος της οικονομίας και να ταυτιστεί με το παραγωγικό του έργο: αυτό είναι το ούσιαστικό περιεχόμενο του μαρξικού προφητισμού. Κι’ όταν ο Μάρξ τοποθετεί την πολιτική στον υπεργήινο κόσμο των «νεφελών», που τον παρομοιάζει με τον υπεουράνιο κόσμο της θρησκείας και τον αντιθέτει προς τον άληθινά γήινο κόσμο της οικονομίας, δεν κάνει παρά να μεταφράζει στη γλώσσα της «κοινωνιολογίας» ένα μοτίβο, που δεν έχει καμιά σχέση με την έπιστήμη, και που ο Heine του είχε δώσει μια πολύ απλούστερη διατύπωση :

Den Himmel überlassen wir
den Engeln und den Spatzen (1).

Έδω είναι ή ούσία του μαρξισμού· έδω βρίσκουμε το μυστικό του «οικονομισμού» του Μάρξ. Η λεγομένη «οικονομική έξήγηση της ιστορίας» δεν είναι παρά μια άπόρροια αυτής της τόσο χαρακτηριστικής για την έποχή του Μάρξ άνατροπής της παραδεδομένης ιεραρχίας των αξιών : μια έκφραση της «έπαναστατικής» άναθεώρησης της παραδεδομένης αντίληψης για τον «ήγεμονικό» ρόλο του πνεύματος άπέναντι στις άμεσες ζωικές λειτουργίες (2). “Όταν ο Μάρξ μας καλεί να θεωρήσουμε την οικονομία σαν τη «βάση» της κοινωνικής ζωής και το κράτος, τη θρησκεία, την τέχνη, τη φιλοσοφία «κτλ.» σαν ένα «έποικοδόμημα», ο σκοπός του δεν είναι να δώσει το δικαίωμα στους διάφορους ήμιμαθείς να «έξηγήσουν» τη φιλοσοφία του Spinoza σαν «ίδεολογική άντανάκλαση» της μανιφακτούρας· ο σκοπός του είναι άπλως να μας καλέσει να ταυτιστούμε με το παραγωγικό μας έργο, να το άναγνωρίσουμε σαν τη κύρια γήινή μας άποστολή και ν’ άντλήσουμε τελικά άπ’ αυτό όλες τις «ίκανοποιήσεις» που φανταστικά μας πρόσφερε ως τά τώρα ο άνυπόστατος κόσμος της θρησκείας, της πολιτικής, «κτλ.»

Άπ’ αυτό το νέο φιλοσοφικό προσανατολισμό μια δλάκερη «κοινωνιολογία» βγήκε στο φώς· άν της αφαιρέσει κανείς όλα τά δογματικά πλουμίδια με την όποια τή στόλισαν οι γενεές των όπαδών, μένει σαν μια ύπόθεση που ή γονιμότητά της έξαρτάται, όπως συνήθως συμβαίνει, άπό την έπιστημονική κατάρτιση και την κριτική ίκανότητα αυτού που θά ζητήσει να την έπαληθεύσει. Κι’ άπό την άποψη τούτη, περιττεύει σχεν δόν να προσθέσουμε ότι, στις συγκεκριμένες του ιστορικές αναλύσεις, ο Μάρξ άποδείχτηκε πολύ πιο έπιδέξιος και προσεκτικός χειριστής της ίδιας του της θεωρίας άπό τους θρησκόληπτους μαθητές που είχε τή· καλή ή κακή τύχη ν’ άποκτήσει.

1) «Άς αφήσουμε τον ούρανό στους άγγέλους και στα σπουργίτια»: Ός γνωστόν, και του Freud του άρεσε πολύ να αναφέρει αυτούς τους στίχους. Μόνο που σ’ αυτόν, ή «γή» δεν είναι οι «παραγωγικές δυνάμεις», αλλά ή libido.

2) Άπ’ αυτή την άποψη, ένας παραλληλισμός του Μάρξ και του Nietzsche έπιβάλλεται. Η στάση τους άπέναντι στην «ίδεολογία» είναι άπόλυτα ταυτόσημη. Μόνο που ο καθένας θά μπορούσε να θεωρήσει τον άλλο σαν κατ’ έξοχήν «ίδεολόγο».

33. Ο Μάρξ και η ανεξαρτησία του κράτους

Συγκεκριμένα, ο Μάρξ αντιμετωπίζει το ένδεχομένο μιας ανύψωσης του κράτους πάνω από την κοινωνία κάτω από τις έξης συνθήκες, για δύο από τις όποιες έχουμε ήδη κάνει λόγο :

α) Η ανεξαρτησία του κράτους : αποτέλεσμα της κρατικής διεύθυνσης της οικονομίας

Αν στηριχτούσε σε όρισμένα, δυστυχώς απομονωμένα χωρία του ογκώδους έργου του, μπορούμε να θεωρήσουμε τον Μάρξ σαν ένα πρόδρομο της θεωρίας του Max Weber για τις οικονομικές βάσεις του γραφειοκρατικού δεσποτισμού. Κατά τον Weber, ο κύριος ιστορικός λόγος ύπαρξης των γραφειοκρατικών καθεστώτων, που ήκμασαν σε διάφορες περιόδους της ανατολικής Ιστορίας, είναι η ανάγκη της έκτέλεσης κολλοσιαίων αρδευτικών έργων—έργων που η πραγματοποίησή τους απαιτούσε μιὰ κινητοποίηση της εργατικής μάζας που μόνο το κράτος μπορούσε ν' αναλάβει. Αυτή τη θεωρία που έξηγει τη διαμόρφωση και την έδραίωση των γραφειοκρατικών καθεστώτων σε συνάρτηση με α) την έκταση και την *έπιτακτικότητα των κοινωνικών αναγκών* και β) την *ανεπάρκεια του τεχνολογικού έξοπλισμού* των προκαπιταλιστικών κοινωνιών, γ.ά την για όποια έγινε μεία πιό πριν (βλ. § 21α), τη βρίσκουμε και στόν Μάρξ.

β) Αποτέλεσμα της ανωριμότητας των ταξικών ανταγωνισμών

Ένας δεύτερος παράγοντας που έξηγει, κατά τον Μάρξ, την ανύψωση του κράτους πάνω από την αστική κοινωνία είναι, όπως είδαμε πρωύτερα, και η *ανωριμότητα των ταξικών ανταγωνισμών*, ο ανολοκλήρωτος ακόμα χαρακτήρας της ταξικής διαφοροποίησης και αποκρυστάλλωσης. Έδώ, ο Μάρξ βρίσκεται στους αντίποδες του Χέγγελ. Για τον Χέγγελ, η ανάγκη ενός ισχυρού κράτους, ικανού να ύψωθεί πάνω από τα αντικρουόμενα συμφέροντα των ιδιωτών και των ιδιωτικών ομάδων, παρουσιάζεται κυρίως στις χώρες όπου παρατηρούνται έντονοι ταξικοί ανταγωνισμοί (!) Αντίθετα, για τον Μάρξ, η έντατικοποίηση της ταξικής πάλης περιορίζει αυτόματα τó ρόλο του κράτους, ή για να είμαστε ακριβέστεροι, αναγκάζει τó κράτος να «προσγειωθεί», να ταυτιστεί με την άρχουσα τάξη και να γίνει «όργανό» της. Προκειμένου για ένα άδυσώπητο έχθρο του κράτους, ως ήταν ο Μάρξ, μιὰ τέτοια αντίληψη για τις «άντικρατικές», ως πούμε, συνέπειες της άξυνσης της πάλης των τάξεων ήταν ταυτόσημη με μιὰ ριζικά αίσιόδοξη φιλοσοφία της Ιστορίας (*). Κι εύκολα κατα-

1) Σχετικά με τις τόσο επίκαιρες σκέψεις του Hegel για την παντοδυναμία των ιδιωτών και την ανυπαρξία γραφειοκρατικής όργάνωσης στις Η.Π.Α. του καιρού του, βλ. *Τα θεμέλια του Μαρξισμού* Α/2 σελ. 238 - 240. Οί Η.Π.Α. ήταν τότε ó παράδεισος των μαντζεστριανών. Δέν είναι τυχαίο που ó Μάρξ τις θεωρούσε από τά νεανικά του έργα μέχρι τó τέλος της ζωής του σαν «τó πρότυπο του μοντέρνου κράτους», *δ η λ α δ η* σαν τó πρότυπο κοινωνίας που είχε περιορίσει τις κρατικές λειτουργίες στο έλάχιστο.

2) Φυσικά, για ένα θεωρητικό του κράτους σαν τον Hegel μιὰ τέτοια προοπτική θάταν πολύ άπαισιόδοξη.

λαβαίνει κανείς τι άπογοήτευση αισθάνθηκε ο Μάρξ μεία τὰ γεγονότα τοῦ 1851 στή Γαλλία! "Αν «*κάτω από δεύτερο Βοναπάρτη τὸ κράτος ἔχει γίνει ἐντελῶς ἀνεξάρτητο*»⁽¹⁾ αὐτὸ δὲν ὀφείλεται, βέβαια, στήν ἀνωριμότητα τῶν ταξικῶν ἀγώνων! Ἀντίθετα, ἀνάμεσα στοῦ 1848 καὶ τὸ 1851, ἡ Γαλλία εἶχε γίνει τὸ θέατρο μιᾶς κοινωνικῆς πάλης πού, ἂν ἐξαιρέσει κανεῖς τὴν Commune τοῦ 1871, παρόμοιά της δὲν ξαναεἶδε ὁ 19ος αἰώνας. Στὴν πραγματικότητα, ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσει ἢ νὰ ἀπωθήσει τὸ κράτος, ἡ ταξικὴ «*διαμάχη φάνηκε νὰ κοπάξει κατὰ τὴν ἔννοια ὅτι ὅ λ ε ς οἱ τ ἄ ξ ε ι ς γ ο ν ἄ τ ι σ α ν, ἔ ξ ἰ σ ο υ ἄ φ ω ν ε ς κ α ι ἀ ν ἰ σ χ υ ρ ε ς, μ π ρ ὸ ς σ τ ἰ ς μ π α ρ ι ο ν ἔ τ τ ε ς*»⁽²⁾!

Μπρὸς σ' αὐτὴ τὴ νέα μορφή ἀνύψωσης τοῦ κράτους πάνω ἀπὸ τὴν κοινωνία, ὁ Μάρξ ἐγκαταλείπει τὶς παλαιές του θεωρίες καὶ προβάλλει δυὸ νέες ἐξηγήσεις. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὸ τόσο ἐπίκαιρο θέμα τῆς προϊούσας γραφειοκρατικοποίησης τοῦ μοντέρνου κράτους, ἡ δευτέρα ἐκφράζει ἢ μᾶλλον προξίδει τὴν ἰδιότυπη ἀπέχθεια πού αισθανόταν ὁ Μάρξ ἀπέναντι στήν ἀγροτικὴ τάξη:

Υ) Ἀποτέλεσμα τῆς αὐτόματης ἐξάπλωσης τῶν κρατικῶν ἀρμοδιοτήτων

Ἐνός παράγοντας πού ἐξηγεῖ τὴν αὐτονόμηση τοῦ κράτους εἶναι ἡ προϊούσα ἀνοδος τῆς γραφειοκρατίας. Ὁ Μάρξ παρατηρεῖ ὅτι, παράλληλα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τὴν ἀποσύνθεση τῆς φεουδαρχίας, συγκροτήθηκε μέσα στὶς ἀπόλυτες μοναρχίες μιὰ ὁλοένα καὶ ἐπικτεινόμενη ἐκτελεστικὴ ἐξουσία πού «*ἐκφράζει τὴν ἑτερονομία τοῦ ἔθνους, ἀντίθετα πρὸς τὴ νομοθετικὴ ἐξουσία, πού ἐκφράζει τὴν αὐτονομία τοῦ ἔθνους*»⁽³⁾.

Αὐτὴ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, μὲ τὴν ἀπέραντη γραφειοκρατικὴ καὶ στρατιωτικὴ τῆς ὀργάνωση, καὶ μὲ τὸν περίπλοκο καὶ τεχνητὸ κρατικὸ τῆς μηχανισμό, μεταμόρφωσε τὸ παλαιὸ καθεστῶς τῆς φεουδαρχικῆς ἀποκέντρωσης καὶ τῶν μεσαιωνικῶν προνομίων σὲ μιὰ «*κεντρικὰ διενθνόμενη κρατικὴ ἐξουσία πού τὸ ἔργο της εἶναι καταναμη μένο καὶ ὀργανωμένο, ὅπως μέσα σ' ἕνα ἐργοστάσιο*». Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Max Weber, ὁ Μάρξ κάνει τὸ ἱστορικὸ αὐτῆς τῆς παράλληλης ἀνάπτυξης τοῦ συγκεντρωτικοῦ κράτους καὶ τῆς γραφειοκρατικῆς ὀργάνωσης καὶ καταλήγει διαπιστώνοντας ὅτι ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση δὲν ἔκανε παρὰ νὰ ὁλοκληρώσει αὐτὸ τὸ συγκεντρωτικὸ ἔργο τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας καὶ νὰ περιορίσει ἀκόμα περισσότερο τὴν πραγματικὴ «*αὐτονομία τοῦ ἔθνους*». Γενικά, συμπεραίνει ὁ Μάρξ, «*ὅλες οἱ πολιτικὲς ἐπαναστάσεις δὲν ἔκαναν παρὰ νὰ τελειοποιῦν αὐτὴ τὴν κρατικὴ μηχανή, ἀντὶ νὰ τὴ συντρίψουν*»⁽⁴⁾.

1) K. Marx: Le 18 Brumaire. κτλ. σελ. 90.

2) K. Marx: ἐνθ. ἀν. σελ. 89.

3) Marx: Ἐνθ. ἀν. σελ. 89.

4) Marx: Ἐνθ. ἀν. σελ. 90. Ὁ Μάρξ ἐπανέρχεται στοῦ ἴδιου θέματος καὶ ξανακάνει τὴν ἱστορία τῆς γραφειοκρατίας, εἴκοσι χρόνια ἀργότερα στοῦ ἔργου του La guerre civile en France (ἔκδ. Bureau d'Éditions. Παρίσι, 1936) σελ. 53-55.

‘Ο Μάρξ δὲν μπορούσε βέβαια νὰ φανταστεῖ ὅτι καὶ ἡ μαρξιστικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1917 ἐπρόκειτο κι’ οὐτὴ νὰ ὑπερτελειοποιήσῃ τὸν κρατικὸ μηχανισμό καὶ μάλιστα νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τοῦ μηδενὸς μιὰ πολυπλόκαμη καὶ παντοδύναμη γραφειοκρατικὴ ὀργάνωση, ἀσύλληπτη γιὰ τὸ φιλελεύθερο κόσμο μὲς στὸν ὁποῖο ζοῦσε καὶ σκεφτόταν. Ἀντίθετα, ἔργο τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου ἐπρόκειτο νὰ εἶναι, κατὰ τὸν Μάρξ καὶ τὸν Ἐνγκελς, ἡ κατάλυση αὐτοῦ τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, πού ἐκφράζει τὴν «ἐτερονομία» τοῦ ἔθνους, καὶ ἡ ὀλοκληρωτικὴ πραγματοποίηση τῆς «αὐτονομίας» τῆς κοινωνίας μέσα σὲ μιὰ μορφή δημοκρατικῆς αὐτοδιοίκησης, πού θὰ «ἀπέδιδε» στὴν κοινωνία ὄλες τὶς ἐξουσίες πού τῆς ἔχει ὑφάρπασε ὡς τὰ τώρα τὸ κράτος ⁽¹⁾.

Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ δυναμισμὸς τῆς κρατικῆς συγκέντρωσης ἐξηγεῖ λοιπὸν τὴν αὐτονόμηση τοῦ κράτους ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς κοινωνίας. Πλάι σ’ αὐτὸν τὸν ἐνδογενῆ, ἄς ποῦμε, παράγοντα, ὁ Μάρξ προτείνει καὶ μιὰ ἄλλη ἐξήγηση, πού παρουσιάζει αὐτὴ τὴν ἐνίσχυση τοῦ κράτους εἰς βᾶρος τῆς κοινωνίας σὰν ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριοποίησης μιᾶς ἀπὸ τὶς ἀντίμαχες κοινωνικὲς τάξεις. Πού στηρίζεται αὐτὴ ἡ κρατικὴ μηχανὴ πού «ἀπόκτησε μιὰ τέτοια δύναμη ἀπέναντι στὴν ἀστικὴ κοινωνία» ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἐξουδετερώνει αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας τὴν πάλη τῶν τάξεων; «**Ἡ κρατικὴ ἐξουσία, ἀπαντᾷ ὁ Μάρξ, δὲν πετάει στὸν ἀέρα· ὁ Βοναπάρτης ἀντιπροσωπεύει μιὰ πολὺ συγκεντρωμένη κοινωνικὴ τάξη**» ⁽²⁾. Θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν βête poire τοῦ Μάρξ: τὴν ἀστικὴ τάξη. Κι’ ὅμως δὲν πρόκειται γι’ αὐτήν. Πρόκειται γιὰ τὴν «**πὶὸ πολυάριθμὴ τάξη τῆς γαλλικῆς κοινωνίας: τοὺς μικροῦδιοικητὲς ἀγρότες!**»

δ) Ἀποτέλεσμα τῆς «πολιτικῆς ἐπιρροῆς» τῆς ἀγροτικῆς τάξης

Ἄν τὸ κράτος ἀνυψώνεται πάνω ἀπὸ τὶς τάξεις πού συγκροοῦνται στὰ ἀστικά κέντρα, καὶ πού ἡ σύγκρουσή τους δίνει νόημα καὶ κατεύθυνση στὴν ἱστορία, αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἐπίδραση μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας πού παραδόξως ὁ Μάρξ ἀρνεῖται νὰ τὴ θεωρήσῃ σὰν κοινωνικὴ τάξη: τῆς ἀγροτιάς. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, παρατηρεῖ ὁ Μάρξ, οἱ ἀγρότες ἀποτελοῦν μιὰ κοινωνικὴ ὁμάδα πού ἐπιτελεῖ ἕνα εἰδικὸ ρόλο μέσα στὴν παραγωγή καὶ τὶς παραγωγικὲς σχέσεις, καὶ πού συνεπῶς μπορεῖ νὰ διεκδικήσῃ τὸν ἐπίδοξο τίτλο τῆς κοινωνικῆς τάξης.

«Ἄλλ’ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν ἀποτελοῦν μιὰ κοινωνικὴ τάξη στὸ μέτρο πὸν ἀνάμεσά τους δὲν ὑπάρχει παρὰ ἕνας τοπικὸς σύνδεσμος, καὶ πού ἡ ταυτότητα τῶν συμφερόντων τους δὲν δημιουργεῖ καμιὰ κοινότητα ἀνεπιλήψεων, κατένα ἔθνικὸν σύνδεσμο, καμιὰ πολιτικὴ ὀργάνωση. Γι’ αὐτὸ εἶναι ἀ ν ἱ κ α ν ο ἰ νὰ ὑπερασπίσουν μόνοι τους καὶ στὸ ἴδιο τους τὸ ὄνομα τὰ συμφέροντά τους. Δὲν μπορούν ν’ ἀντιπροσωπεύ-

1) Γιὰ τὴ μαρξιστικὴ ἰδέα τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου θὰ μιλήσουμε ἀργότερα (§ 41), ὅταν θ’ ἀντιπαραθέσουμε τὸ λενινιστικὸ πρόγραμμα καὶ τὴ σταλινικὴ πραγματικότητα.

2) Marx: Ἐνθ. ἀν. σελ. 91.

σουν τὸν ἑαυτὸ τους καί, συνεπῶς, εἶναι ἀναγκασμένοι ν' ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ κάποιον ἄλλον. Καί, ταυτόχρονα, αὐτὸς ὁ ἄλλος θὰ πρέπει νὰ ἐμφανίζεται μπροστά τους σὰν ὁ ἀφέντης τους, σὰν μιὰ ἀνώτατη ἐξουσία, σὰν μιὰ ἀπόλυτη κυβερνητικὴ δύναμη ποὺ νὰ τοὺς προστατεύει ἐναντίον τῶν ἄλλων τάξεων καὶ ποὺ νὰ τοὺς στέλνει ἀπὸ τὰ πάνω βροχὲς καὶ καλοκαιρίες. Συνεπῶς, ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τῶν μικροῦ διοικητῶν ἀγροτῶν βρῖσκει τὴν ὑψίστη τῆς ἐκφραση στὴν ὑποταγὴ τῆς κοινωνίας στὴν ἐκτελεστικὴ ἐοὐσία (!).

Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἀπὸ κάθε ἄποψη συζητήσιμο. Καί' ἀρχὴν ἄς ὑπογραμμίσουμε τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία ποὺ ἀποδίδει ὁ Μάρξ στὸ φαινόμενο τῆς *ταξικῆς συνειδήσεως*: μιὰ ταξικὰ ἀσυνειδητοποιητὴ τάξη δὲν εἶναι τάξη στὴν πλήρη ἔννοια τοῦ ὄρου. Ἀλλὰ γιατί πρέπει οἱ ἀγρότες νὰ εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀνίκανοι νὰ συνειδητοποιήσουν τὸν ἑαυτὸ τους σὰν κοινωνικὴ τάξη; Καί ποιὸς θὰ κρίνει ἂν τούτη ἢ ἐκείνη ἡ συνείδηση ποὺ ἔχουν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους εἶναι ἡ «σωστὴ», ἡ «ἀληθινὴ» ταξικὴ συνείδηση; Καί γιατί ὁ «τοπικισμός», τὸ esprit de clocher τοῦ ἀγρότη νὰ τὸν καταδικάζει νὰ εἶναι ταξικὰ ἀνυπόστατος; Τὸν ἴδιο parochialism εἶχαν κι' οἱ ἄστοι τοῦ μεσαίωνα, ποὺ κι' αὐτοὶ δὲν ἀπόκτησαν «ἐθνικὸ σύνδεσμο» παρὰ μόνον ἀπὸ τὸ 18ο αἰῶνα καὶ δῶθε: πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ πιστέψουμε ὅτι ὡς τὰ τότε δὲν ἀποτελοῦσαν μιὰ ἰδιαίτερη κοινωνικὴ τάξη;

Ἄλλ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ θέμα μας. Γι' αὐτό, ἄς ρωτήσουμε μᾶλλον νὰ μάθουμε τί σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν «αὐτονομία» τοῦ κράτους καὶ τὴν «πολιτικὴ ἐπιρροή» τῶν ἀγροτῶν.

Ὁ Μάρξ ποὺ θεωροῦσε τὴν ἀμερικανικὴ δημοκρατία σὰν τὸ «πρότυπο τοῦ μοντέρνου κράτους» θᾶπρεπε νὰ φυλάγεται ἀπὸ τέτοιες δογματικὲς γενικεύσεις. Ὁ Jefferson, ποὺ ἔθεσε τὰ θεμέλια τοῦ φιλελευθερισμοῦ στὶς Η. Π. Α., εἶχε μιὰ καθαρὰ ἀγροτικὴ ἀνίληψη τῆς δημοκρατίας. Ἡ πλειοψηφία τοῦ κόμματός του ἀπετελεῖτο ἀπὸ μικροῦ διοικητῆς ἀγρότες ποὺ αἰσθανόντουσαν μιὰ κοινὴ ἀπέχθεια τόσο πρὸς τὸν ἀστικὸ καπιταλισμὸ ὅσο καὶ πρὸς τὴν κρατικὴ ἐπέμβαση. Ἡ αὔξηση τῶν μικρῶν ἀγροκτημάτων καθ' ὅλη τὴ διάρκειά του 19ου αἰῶνα δὲν συνετέλεσε λίγο στὴν ἐδραίωση τῆς δημοκρατίας, ἔτσι πού, ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Jefferson μέχρι τὸ 1933, ἡ προοδευτικὴ πολιτικὴ στὶς Η. Π. Α. ὑπῆρξε πολὺ συχνὰ ἀγροτικὴ. Βέβαια, θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι οἱ ἀμερικανοὶ ἀγρότες ἦταν χωριάτες ἑνὸς ἐντελῶς ἀνέκδοτου τύπου: μετανάστες, ποὺ μιὰ σκληρὴ πείρα τοὺς εἶχε διδάξει τὴν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιοῦσαν νέες κι' ἐπαναστατικὲς μεθόδους παραγωγῆς, οἱ ἀμερικανοὶ farmers εἶχαν ἀποβάλλει ὅλες τίς μεσαιωνικὲς παραδόσεις τῆς δουλοπαροικίας καὶ τοῦ συντηρητισμοῦ ἀντιπροσώπευαν ἕνα τύπο πολιτῶν—γεωργῶν φανατικὰ προσδεδεμένων στὴν ἀνεξαρτησία τους, καὶ ποὺ δὲν εἶχαν οὔτε τὴ διάθεση οὔτε τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπέμβασής μιᾶς «ἀνωτάτης ἐξουσίας» ποὺ νὰ τοὺς «προστατεύει ἀπὸ τίς ἄλλες τάξεις» καὶ ποὺ νὰ τοὺς «στέλνει ἀπὸ τὰ πάνω βροχὲς καὶ καλοκαιρίες».

Καί στὶς σκανδιναβικὲς χῶρες ἐπίσης, ἡ ἀγροτιὰ ἀποδείχτηκε ἰκανὴ

1) Marx: *Εὐθ. ἀν. σελ. 91 - 92.

ν' αναλάβει πρωτοβουλίες στο οικονομικό και το πολιτικό πεδίο, που υπήρξαν αποφασιστικές για την ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών. Και τούτο, γιατί στο 19ο αιώνα ή αντίθεση συντηρητικών και προοδευτικών (φιλελευθέρων) είχε πάρει στις χώρες αυτές τη μορφή μιάς αντίθεσης ανάμεσα στις πόλεις και την ύπαιθρο, ή όποια ήταν πολύ πιο «άριστερα» προσανατολισμένη από τον αστικό πληθυσμό. Ένα άρκετά ισχυρό αγροτικό κόμμα αντιτάχθηκε με αποτελεσματικότητα στις ανώτερες τάξεις, που στηρίζονταν βασικά στις πόλεις, και η αύξηση της πολιτικής έπιρροής των αγροτών έφερε τ' ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα απ' αυτά που φοβόταν ο Μάρξ.

Π.χ. ο Μάρξ πίστευε ότι *«ή κρατική φορολογία είναι ένα μέσο καταναγκασμού που πρέπει απαράιτητα να χρησιμοποιηθεί για να διατηρηθούν οι ανταλλαγές ανάμεσα στις πόλεις και την ύπαιθρο. Γιατί αλλιώς κινδυνεύουμε να δούμε τον μικροϊδιοκτήτη αγρότη να περιορίζεται, όπως γίνεται στη Νορβηγία, σε μιὰ βάνουση αυτάρκεια και να διακόπτει κάθε σχέση με τον κάτοικο των πόλεων»*.

Οί σκέψεις αυτές δείχνουν το πόσο ευαίσθητος ήταν ο Μάρξ στο πρόβλημα των σχέσεων πόλης και ύπαιθρου—πρόβλημα που, όπως θα δούμε, αποτελεί ίσως το κεντρικό πρόβλημα των μαζικών επαναστάσεων στις προκαπιταλιστικές χώρες (1). Γενικά, μπορούμε να ποθμε ότι, μέχρι τη διάδοση του μοντέρνου καπιταλισμού, οί προ-βιομηχανικές πόλεις δεν μπόρεσαν ποτέ να συνάψουν οργανικές οικονομικές σχέσεις με την αγροτική τους περιφέρεια, δηλαδή να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν ένα σταθερό ρεύμα ανταλλαγών αστικών και γεωργικών προϊόντων. Και κάτω από τις συνθήκες αυτές είναι εύνόητο το πώς και γιατί ή κρατική επέμβαση (ή «κρατική φορολογία» του Μάρξ, και για νάμαστε ακριβέστεροι, οί «φόροι εις είδος», οί τόσο προσφιλείς τόσο στους αίγυπτίους Φαραώ όσο και στον Λένιν) ανέλαβε να πραγματοποιήσει αυτό που το έσωτερικό εμπόριο αποδεικνυόταν άνίκανο να φέρει εις πέρας

Θά συνεχίσουμε αυτή τη συζήτηση όταν θ' αναφέρουμε τον 5ο παράγοντα που έξηγει, κατά τον Μάρξ, την ύποταγή της κοινωνίας στην «έκτελεστική έξουσία».

Άξιζει, πρὸς το παρόν, να επιμείνουμε στο θέμα που μᾶς προτείνει ο Μάρξ, και που είναι ή ιδιότυπη θεωρία του για την αγροτική τάξη σάν κοινωνική «βάση» του δεσποτισμού.

Γιατί τάχα να πιστέψουμε ότι ή φορολογία είναι ο μόνος τρόπος που υπάρχει για να μὴν κλειστεί ο αγρότης μέσα σε μιὰ «βάνουση» απόμνωση; Όλη ή ιστορία των άνεπτυγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών αποτελεί μιὰ διάψευση αυτής της θεωρίας: Κανενός άμερικανού, καναδοού, νεοζηλανδοού, αυστραλοού, σουηδοού, όλλανδοού, έλβετοού κτλ. αγρότη

1) Αυτόπτης μάρτυς της ρωσικής επανάστασης, ο Rostowtzeff, έδωσε μιὰ τέτοια αποφασιστική σημασία στο πρόβλημα αυτό, ώστε ιὸ άνήγαγε σε κεντρικό πρόβλημα όλης της «Κοινωνικής και Οικονομικής Ιστορίας» του.

δέν τοῦ πέρασε ποτέ ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ὀμόνος μεσολαβητῆς πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί τόν κάτοικο τῆς πόλης εἶναι ... ὁ φορατζῆς. Ὁ ἀγρότης δέν πουλáει τὰ προϊόντα του στήν πόλη ὀμόνον ὅταν ἡ βιομηχανική καί βιοτεχνική παραγωγή δέν ἔχει τίποτε νά τοῦ προσφέρει ὡς ἀντάλλαγμα : περίπτωση ἀσύλληπτη στίς ἀνεπτυγμένες χώρες. Ἀντίθετα, ὅπως θά δοῦμε στό Κεφ. IX αὐτῆς τῆς μελέτης, ἡ περίπτωση αὐτή παρουσιάστηκε μὲ ἰδιαίτερη δριμύτητα στή δεκαετία 1918—1928 στήν ΕΣΣΔ, καί εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα μιὰ πρωτοφανή σέ ἔκταση καί σέ ἔνταση ἐπέμβαση τοῦ κράτους : ἐννοοῦμε τήν ἀναγκαστική «κολλεκτιβοποίηση» τῆς γῆς—ἐπέμβαση πού, βέβαια, ὀμόνο στοὺς ἀγρότες δέν μποροῦμε νά καταλογίσουμε, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ ὑπῆρξαν τὰ κυριότερά της θύματα.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, γιατί τάχα νά πιστέψουμε ὅτι ἡ ἐξάρτηση τῆς ὑπαίθρου ἀπό τήν πόλη εἶναι ὁ ὀμόνος τρόπος πού ὑπάρχει γιά νά ὀδηγηθεῖ ὁ ἀγρότης στό δρόμο τοῦ «πολιτισμοῦ» ; Ἀς ἀναφέρουμε τήν περίπτωση τῆς Δανίας κι' ἄς ὑπενθυμίσουμε τοὺς γενεσιουργοὺς λόγους τοῦ συνεταιριστικοῦ κινήματος πού ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ τῆ σπονδυλική στήλη τῆς ἀληθινῆς δημοκρατικῆς αὐτῆς χώρας γιά τήν ὀποία δικαίως ἔχουν πεῖ ὅτι «ἐλάχιστοι εἶναι αὐτοὶ πού ἔχουν πάρα πολλά καί ἀκόμα λιγότεροι εἶναι αὐτοὶ πού ἔχουν πάρα πολύ λίγα». Ἡ ἀπόφαση τοῦ δανοῦ ἀγρότη νά μὴν ἐξαρτᾶται ἀπό τίς πόλεις, εἶναι αὐτή πού ἐξηγεῖ τήν ἐκπληκτική ἐπιτυχία τῶν δανέζικων συνεταιρισμῶν. Οἱ συνεταιρισμοὶ αὐτοὶ γεννήθηκαν στήν κρίση τοῦ 1870 ὅταν τὸ δανικὸ σῆνι δέν ἔβρισκε ἀγοραστές. Ἀντί νά ζητήσουν τήν κρατική προστασία, οἱ καλλιεργητῆς αὔξησαν τήν παραγωγή χρησιμοποιώντας τὰ πλεονάσματα ὡς κτηνοτροφές κι' ἐπιδιώκοντας τήν πληθοπαραγωγή βουτύρου καί λαρδιοῦ πρώτης ποιότητος. Ἡ συνεργασία ἐπεβάλτε ἀπό τήν ἀνάγκη κοινῶν γαλακτοκομείων, σφαγείων κ.τ.λ. Ἀντί νά ζητήσουν τῆ βοήθεια τῶν ἀνθρώπων τῶν πόλεων, οἱ δανοὶ ἀγρότες, πού ἐπιπλέον δέν ἔτρεφαν καμιὰ ἰδιαίτερη συμπάθεια πρὸς τήν «ἀπόλυτη κυβερνητική ἐξουσία» γιά τήν ὀποία μιλάει ὁ Μάρξ, βρῆκαν ὀμόνοι τους τῆ λύση τῶν δυσχερειῶν τους. Ὁ πρῶτος γαλακτοκομικός συνεταιρισμὸς εἶδε τὸ φῶς τὸ 1882· σῆμερα σέ 200 000 ἀγροτικές ἐπιχειρήσεις, οἱ 185 000 εἶναι μέλη συνεταιρισμῶν, ἔτσι πού, ξεπερνώντας τὸ ἀγροτικὸ πλαίσιο, ἡ συνεταιριστική ὀργάνωση περιλαμβάνει τὰ 40% τοῦ πληθυσμοῦ (1)...

Γενικά, ἡ ἰδέα πού ἔχει ὁ Μάρξ γιά τοὺς ἀγρότες εἶναι τόσο ζοφερῆ ὅσο καί ἡ ἰδέα πού ἔχει γιά τὸ κράτος· ὁ χωριάτης εἶναι γι' αὐτόν ὁ μουζικός—ἕνας μουζικός μαζοχιστῆς πού ἔχει ἀνάγκη τοῦ κρατικοῦ κνοῦ. του (2). Τὸ ὅτι προβάλλει αὐτῆ τῆ εἰκόνα πάνω στό Γάλλο ἀγρότη τοῦ 1851—ἕνα ἀνθρώπινο τύπο κατ' ἐξοχὴν ἀτομικιστῆ, πού, ὅσο συντηρητικὸς κι' ἂν εἶναι, δέν εἶναι ἀπό τῆ φύση του οὔτε περισσότερο οὔτε λιγότερο

1) Ἀνάλογη εἶναι καί ἡ περίπτωση τοῦ Ἰσραήλ, πού εἶναι ἀσφαλῶς τὸ πιὸ προοδευτικὸ κράτος τῆς ἐποχῆς μας.

2) Γιά τῆ στάση τοῦ Μάρξ ἀπέναντι σ' αὐτὸ πού ὀνομάζει, «ἀγροτική ἀποβλάκωση» βλ. Τὰ θεμέλια τοῦ Μαρξισμοῦ Α]1 σελ. 90 κ. ἔ.

ἀγγελαῖος ἀπὸ τοὺς μικροαστοὺς ποὺ ἔφεραν τὸν Χίτλερ στὴν ἐξουσία ἢ ἀπὸ τοὺς προλεταρίους ποὺ ἀποθέωσαν τὸν Στάλιν—, δείχνει ἀπλῶς καὶ μόνο τὸ πόσο ἐπιρρεπὴς ἦταν ὁ Μάρξ πρὸς τὶς ἄκριτες γενικεύσεις. "Ἐτσι μᾶς πληροφορεῖ ὅτι *«ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ φύση, ἡ ἀγροτικὴ μικροϊδιοκτησία ἀποτελεῖ τὴ βάση πάνω στὴν ὁποία ἐδράζεται μιὰ πολυάριθμῃ καὶ παντοδύναμῃ γραφειοκρατία* (1). Ὁ διασκορπισμὸς τῶν γεωργικῶν κλήρων *«δημιουργεῖ μιὰ ὁμοιομορφία στὶς συνθῆκες ὑπάρξεως καὶ σιὰ ἄτομα, καὶ δίνει συνεπῶς στὴν κεντρικὴ ἐξουσία τὴ δυνατότητα νὰ ἐπεμβαίνει κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πάνω σ' ὅλα τὰ ἄτομα ποὺ συγκεροτοῦν τὴν ἀγροτικὴ μάζα. Ἡ μικροϊδιοκτησία ἐκμηδενίζει τὰ ἐνδιάμεσα ἀριστοκρατικὰ στρώματα ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴ λαϊκὴ μάζα καὶ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία. Προκαλεῖ, συνεπῶς, ἀπ' ὅλες τὶς μεριεὶς τὴν ἀμεση ἐπέμβαση τοῦ κράτους... καὶ τῶν ὀργάνων του».*

Ἡ «ὀριζοντιότητα» λοιπὸν τῆς μικροϊδιοκτησίας, ἡ ἰσοπέδωση τῶν γεωργικῶν κλήρων καὶ ἡ ἐξαφάνιση τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν «κάθετη» ἐπέμβαση τοῦ κράτους καὶ εἶναι ἔμμεσα ὑπεύθυνες γιὰ τὴ δημιουργία καὶ τὴν ἀποκρυστάλλωση *«μιᾶς τεχνητῆς κᾶστας (γραφειοκρατῶν) ποὺ ἀναπτύσσεται πλάι στὶς ἀληθινὲς (δηλαδὴ τὶς ἅμεσα συσχετισμένες μὲ τὴν ὕλικὴ παραγωγή) τάξεις τῆς κοινωνίας, μιᾶς κᾶστας γιὰ τὴν ὁποία ἡ διατήρηση τοῦ καθεστῶτος (δηλαδὴ τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος τοῦ Ναπολέοντα) εἶναι μιὰ ζωτικὴ ἀνάγκη»* (2).

Ἄσφαλῶς, ὁ Μάρξ ἔπαιξε ἔξω στὴ συγκεκριμένη του ἀνάλυση. Τὸ 1852, οὔτε τὸ στρατογραφειοκρατικὸ καθεστῶς ἦταν τόσο «ὀλοκληρωτικό» ὅσο ὁ δημοκρατικὸς του ζῆλος τὸν ἔκανε νὰ πιστεύει, οὔτε οἱ Γάλλοι ἀγρότες εἶχαν μιὰ τόσο ἀποτελεσματικὴ πολιτικὴ ἐπιρροή, ὅσο τὴν ἔβλεπε μέσα στὸ φιλελεύθερό του πάθος.

Ἄλλ' ἂν οἱ σκέψεις αὐτὲς εἶναι «ὑπερβολές» προκειμένου γιὰ τὸ 1852, ἀποκτᾶν μιὰ ἰδιαίτερη ἐπικαιρότητα, προκειμένου γιὰ τὸ 1932 ἢ γιὰ τὸ 1952. Ἐτσι τὸ ἰδανικὸ πορτραῖτο τοῦ Βοναπάρτη - Ρομφαιοφόρου Σωτήρα ποὺ δίνει ὁ Μάρξ, εἶναι ἤδη ἡ νατουραλιστικὴ φωτογραφία τοῦ «Ἀντιπροσώπου τῆς Θεῆας Πρόνοιας», καὶ μιὰ ὠχρὴ προσέγγιση τοῦ «Πατέρα τῶν Λαῶν». Ἡ θεωρία του γιὰ τὶς ἰδιότυπες σχέσεις ποὺ συνδέουν τὴν αὔξηση τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς τῆς ἀγροτικῆς μάζας καὶ τὴν ἐδραίωση τοῦ δεσποτισμοῦ ἀποκτᾶ μιὰ ἰδιαίτερη σημασία ἂν ἐφαρμοστεῖ, σὰν *hypothèse de travail*, στὸν ἀγροτικὴν προέλευσης κινεζικὸ ὀλοκληρωτισμὸ. Κι' ἐπικαιρότατη γίνεται ἡ ἀντίληψή του κατὰ τὴν ὁποία ὁ διασκορπισμὸς τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἡ ἀποκέντρωση τῆς οικονομικῆς ἐξουσίας στὴν ὑπαιθρο φέρνει ὡς μοιραῖο συμπλήρωμα αὐτῆ τῆν *«πανίσχυρη καὶ πολυάριθμῃ γραφειοκρατεία»* ποὺ, κατὰ τὴν εὔστοχῃ παρατήρηση τοῦ Μάρξ, παριστάνει *«τὴν πιὸ χυδαία καὶ βλαίη μορφή μιᾶς*

1) Ἐνθ. ἀν. σελ. 95.

2) Marx: Ἐνθ. ἀν. σελ. 96.

κρατικής συγκέντρωσης που μιαίνεται από το αντίθετο της : τη φεουδαρχική αποκέντρωση».

“Όπως θα δοῦμε παρακάτω στην ἴδια αντίληψη γιὰ τὶς «οικονομικὲς ριζὲς τοῦ γραφειοκρατισμοῦ» ἐπρόκειτο νὰ καταλήξει καὶ ὁ Λένιν, ὅταν τὸ 1921 ἀντιμέτωπος γιὰ πρώτη φορὰ τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ «ὁ διασκορπισμὸς τῶν μικροκαλλιεργητῶν, ἡ ἀνυπαρξία ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα στὴ γεωργία καὶ τὴ βιομηχανία, ἡ ἀνυπαρξία συνδέσμου καὶ ἀμοιβαίας ἀλληλεπίδρασης ἀνάμεσά τους» (1). Ἄλλ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἐνοποίησης τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ τοῦ βιομηχανικοῦ τομέα μᾶς ὀδηγεῖ σ' ἓνα κύκλο προβλημάτων μιᾶς ἰδιαίτερης ἐπικαιρότητας, ποὺ ἀναφέρονται στὸν 5ο παράγοντα ποὺ ἐξηγεῖ, κατὰ τὸν Μάρξ, τὴν «αὐτονόμηση» τοῦ κράτους. Καὶ ὁ παράγοντας αὐτὸς εἶναι :

ε) Ἡ πολιτικὴ ἐνοποίηση μιᾶς οἰκονομικῆς ἀνῶνιμης κοινωνίας

Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι μέχρι τὴν ἐμφάνιση τῆς μοντέρνας βιομηχανικῆς κοινωνίας, ἡ ἀσθένεια τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης ἔκανε σχεδὸν ἀδύνατη τὴν πραγματοποίηση μιᾶς ὀργανικῆς σύνδεσης ἀνάμεσα στὶς πόλεις καὶ στὴν ὑπαίθρο : οἱ πόλεις καὶ ἡ ὑπαίθρος ἀποτελοῦσαν δύο ἐξῆχρες πραγματικότητες, κλειστὲς ἢ μιὰ πρὸς τὴν ἄλλην, διεπόμενες ἀπὸ διάφορα κοινωνικοοικονομικὰ καὶ πολιτικὰ καθεστῶτα. Μόνο μὲς στὸ μοντέρνο κπιταλισμὸ μπόρεσε ἡ οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς νὰ περιλάβει ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀγροτικῆς καὶ τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς. Ἡ μετατροπὴ ὄλων τῶν οὐσιαστικῶν ἀγαθῶν σὲ ἐμπορεύματα εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἔνταξη στὸ (ἐθνικὸ, ὑπερεθνικὸ ἢ διεθνικὸ) οἰκονομικὸ σύνολο ὄλων τῶν παραγωγικῶν μονάδων, ποὺ μένοντες πάντα ἀνεξάρτητες (δηλαδή μὴ ὑπακούουσες σὲ μιὰ κεντρικὴ διευθύνουσα ἀρχή), μεταμορφώνονται αὐτόματα σὲ ὀργανικὰ μέλη τοῦ συστήματος. Ἀντίθετα, στὸν προκαπιταλιστικὸ κόσμον, ὁ βαθμὸς ἐνοποίησης τῶν «ἐθνικῶν» ἢ «αὐτοκρατορικῶν» οἰκονομιῶν ὑπῆρξε πάντοτε συνάρτηση τῆς κρατικῆς δυνάμεις πολὺ περισσότερο παρὰ τῆς αὐθόρμητης ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας.

Σ' αὐτὲς τὶς κοινωνίες ποὺ τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ τους ἦταν ἡ ὑπεροχὴ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς σχετικὰ μὲ τὴν ἀστικὴ παραγωγή καὶ τὸ ἐμπόριο, ὁ οἰκονομικὸς χώρος (ποὺ μποροῦμε νὰ τὸν προσδιορίσουμε χρησιμοποιώντας ὡς κριτήριον τὸ πλάτος τῆς σφαίρας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁποίας κυκλοφοροῦν τὰ προϊόντα) δὲν παρίστανε παρὰ μόνον ἓνα κλάσμα τοῦ πολιτικοῦ χώρου, δηλαδή τοῦ ἐδάφους πάνω στὸ ὁποῖο τὸ κράτος ἀσκοῦσε τὴν ἐξουσία του. Καὶ τοῦτο, γιατί, ἀφημένη στὴν αὐθόρμητὴ τῆς ἀνάπτυξη, ἡ οἰκονομία ἦταν ἀνῆμπορη νὰ δώσει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ὥρολογιακὴ κίνηση ἀνάμεσα στὴ μικρὴ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία καὶ τὸ μεγάλο δουλικὸ κτῆμα : τῆς ἔλειπε ἡ δυναμικὴ ὠθηση ποὺ μόνον μιὰ ἐπαρκῶς ἀναπτυσσόμενη ἀστικὴ οἰκονομία μποροῦσε νὰ τῆς δώσει.

1) Λένιν . Περὶ τοῦ φόρου εἰς εἶδος 1921. Oeuvres Choiesies II, 872—3.

“Όταν αναλογίζεται κανείς τὰ τεράστια «rassemblements des terres» πού πραγματοποιήσαν οἱ ἀνατολικοὶ αὐτοκράτορες, δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχνᾷ τὸ γεγονός ὅτι ὑπῆρξαν λιγότερο ἢ περισσότερο ἄσχετα-πρὸς τὴν οἰκονομικὴ ἐξέλιξη: τὴ μεγάλη ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ, ἢ οἰκονομία οὔτε τὴν προκάλεσε οὔτε καὶ τὴ στήριξε. Ἀντίθετα, τὶς περισσότερες φορὲς ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξέλιξη ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα μᾶλλον παρὰ ἡ αἰτία τῆς συγκέντρωσης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὰ χέρια ἑνὸς δυνάστη πού οἰκοδομοῦσε τὸ ἐνωτικὸ κράτος χτυπώντας ταυτόχρονα τὴ φεουδαρχικὴ ἐξουσία στὴν ὑπαιθρο καὶ τὴν αὐτονομία τῶν πόλεων.

Αὐτὸ τὸ ἤξιαιρε ὁ Μάρξ πολὺ καλύτερα ἀπὸ τοὺς θερμόαιμους ὁπαδούς του· ἤξιαιρε πολὺ καλὰ ὅτι ἡ χαμηλὴ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς ἴσασε τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση ἔκανε προβληματικὸ τὸν οἰκονομικὸ ντετερμινισμό πού τόσο εὐκολα μπορούμε νὰ διαγνώσουμε μὲς στὸ σύγχρονο κόσμο. *Ἡ τεχνικὴ καὶ οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις δὲν μπόρεσαν νὰ θεμελιώσουν καὶ νὰ κατοχυρώσουν τὴν κοινωνικὴ συνοχὴ παρὰ μόνο μετὰ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση.* Ὡς τὰ τότε, ἡ κοινωνικὴ συνοχὴ ἐξηρτᾶτο πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συγκέντρωση παρὰ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Ἡ αἰγυπτιακὴ συγκεντρωτικὴ μοναρχία, ὅπως καὶ γενικότερα κάθε *imperium* στὴν προκαπιταλιστικὴ περίοδο, στηριζόταν πάντα σὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ περιορισμένη «οἰκονομικὴ βάση», μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια πού δίνει στὸν ὄρο ὁ Μάρξ. Ἔτσι πολλὲς ἀπὸ τὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες ἀπόκτησαν τὶς διαστάσεις μιᾶς αὐτοκρατορίας προτοῦ κἂν ξεπεράσουν τὸ πλαίσιο τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Μάρξ, *«ἡ Ρώμη δὲν ξεπέρασε ποτὲ τὴν κλίμακα τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, καὶ οἱ σχέσεις μὲ τὶς ἐπαρχίες δὲν ἦσαν παρὰ σχέσεις πολιτικῆς πού ὀρισμένα πολιτικὰ γεγονότα μπορούσαν φυσικὰ νὰ τὶς διακρίνουν»* (1).

Τὰ «πολιτικὰ» αὐτὰ γεγονότα πού διέσπασαν τὴν ἐνότητα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας (καὶ πού φυσικὰ δὲν θάχαν καμιὰ ἀπειλητικὴ σημασία ἂν ἡ αὐτοκρατορία αὐτὴ διέθετε μιὰ ἀληθινὴ οἰκονομικὴ ἐνότητα) εἶναι οἱ ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων· ὁ Μάρξ θὰ μπορούσε ν' ἀναφέρει ἐπίσης καὶ τὴ χαλάρωση τῆς διοικητικῆς συνοχῆς τῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ἐξάρθρωση τοῦ γραφειοκρατικοῦ μηχανισμοῦ, πού εἶναι ἕνας ἐνδογενὴς παράγων πολὺ πιὸ ἐνδιαφέρων ἀπὸ τὴν ἀπλὴ βαρβαρικὴ πίεση.

Ὅπωςδήποτε, ὅσο ὑπερβολικὴ κι' ἂν εἶναι, αὐτὴ ἡ ἄρνηση τῆς οἰκονομικῆς ὑπόστασης μιᾶς κοσμοκρατορίας, πού παρόμοιά της δὲν ἔχει ἀκόμα ἐμφανιστεῖ στὴν ἱστορία, δείχνει ὅσο γίνεται πιὸ καθαρὰ τὴν περιορισμένη σημασία τοῦ «οἰκονομικοῦ παράγοντα» μέσα σ' ὅλη τὴν προβιομηχανικὴ περίοδο: *ἡ ἀρχουσα τάξη μιᾶς κοινωνίας, πού ἡ ἐνότητά της θεμελιώνεται ὄχι πάνω στὶς οἰκονομικὲς, παραγωγικὲς καὶ ἀνταλλακτικὲς σχέσεις ἀλλὰ πάνω στὶς πολιτικὲς σχέσεις, δὲν μπορεῖ παρὰ νᾶναι μιὰ «πολιτικὴ» (στρατοκρατικὴ ἢ γραφειοκρατικὴ) καὶ ὄχι μιὰ οἰκονομικὴ τάξη.*

1) Marx : Die Deutsche Ideologie, σελ. 19 · 20.

Τωόντι, ή συνεπεία τής στρατιωτικής έξάπλωσης υπέρμετρη μεγέθυνση μιās κοινωνίας, ή σύσταση μιās αὐτοκρατορίας κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες τὶς ἰδιάζουσες στὶς προ-βιομηχανικὲς ἐποχὲς ἔδινε σχεδὸν αὐτοματικὰ καί, ὅπως θάλεγε ὁ Μάρξ, «ἀνεξήρητα ἀπὸ τὴ θέληση καὶ τὴ συνειδηση» τῶν πρωταγωνιστῶν τής ἱστορίας, μιὰ κυρίαρχη θέση στοῦ κράτος καὶ τὸ στρατιωτικὸ καὶ διοικητικὸ μηχανισμό του. Ἡ δυσαναλογία ἀνάμεσα στὶς διαστάσεις τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν, ποὺ ἔπσσχαν κυριολεκτικὰ ἀπὸ ἑδαφικὸ γιγαντισμὸ, καὶ τὴν περιορισμένη ἀκτίνα τοῦ κύκλου τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων ἦταν τέτοια, ποὺ δὲν ἐπέτρεπε σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες τάξεις ν' ἀναλάβει στοῦ δικό της ὄνομα τὴ διεύθυνση τής κοινωνίας· ἡ ἐνότητα τής νεοσύστατης κοινωνίας καὶ ἡ διατήρηση τής συνοχῆς τής δὲν μπορούσαν νᾶναι τὸ ἔργο τής ομάδας ποὺ ἐπικρατοῦσε στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ.

Ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ διάψευση τῶν ἀπλουστευτικῶν σχημάτων τοῦ «ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ». Καὶ τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ μᾶς προτείνει μιὰ γραμμὴ προσέγγισης ποὺ ἔξυπακοῦει μιὰ πλήρη ἀνατροπὴ τῶν δηθεν ἀναγκαίων σχέσεων ποὺ κατὰ τὴ διδασκαλία του ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴν οἰκονομικὴ «ὑποδομῆ» καὶ τὸ πολιτικὸ «ἐπιικοδόμημα»: «*Ἀπὸ ποῦ μποροῦσε νὰ προέλθει ἡ πολιτικὴ συγκέντρωση σὲ μιὰ χώρα ἀπὸ τὴν ὁποία ἔλειπαν παντελῶς οἱ ἀπαραίτητες οἰκονομικὲς προϋποθέσεις;*», ρωτᾶει ὁ Μάρξ⁽¹⁾ προκειμένου γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἐνοποίηση τής Γερμανίας. Καὶ ἀπαντᾶει: Δὲν μποροῦσε νὰ προέλθει παρὰ μόνον ἀπὸ τὸ κράτος. «*Ἀναγκαιὰ συνέπεια*» τής ἔλλειψης αὐτῶν τῶν οἰκονομικῶν προϋποθέσεων τής ἐνοποίησης⁽²⁾, δηλαδὴ τής οἰκονομικῆς ὑποανάπτυξης, ἀνωριμότητας τής ἀστικής κοινωνίας στοῦ σύνολό της, καὶ συγκεκριμένα τής ἱστορικῆς «*ἀνικανότητας*» τῶν τάξεων ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν καὶ τής *ἀδυναμίας τους νὰ κυριαρχήσει ἡ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη* ἦταν ἡ ἀνύψωση τοῦ κράτους πάνω ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ ἡ ὑποταγὴ τής κοινωνίας στὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Μὲ ἄλλους λόγους: «*ἡ ἰδιαίτερη σφαίρα στὴν ὁποία εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ διαχείριση τῶν κοινῶν συμφερόντων ἀπόκτησε μιὰ ἀνώμαλη (anormale) ἀνεξαρτησία*»:

Δυστυχῶς, ἡ ἀμήχανη ἔκφραση «ἀνώμαλη ἀνεξαρτησία» ἐμποδίζει τὸν Μάρξ νὰ θέσει τὸ κυριότερο πρόβλημα ποὺ θέτει ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ κράτους: ποιά ἦταν τὰ κοινωνικὰ της ἀποτελέσματα;

Μποροῦμε ἔμμεσα ν' ἀπαντήσουμε στοῦ πρόβλημα αὐτὸ θέτοντας κι' ἐμεῖς μὲ τὴ σειρά μας τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα τοῦ Μάρξ: Ἐπὶ ποῦ π. χ. μποροῦσε νὰ προέλθει ἡ πολιτικὴ συγκέντρωση μιās κοινωνίας ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπουσίαζαν ὅλες οἱ ἀναγκαῖες οἰκονομικὲς προϋποθέσεις, ὅπως ἦταν ἡ ἀρχαία Αἴγυπτος; Ἐδῶ ἡ «ἀδυναμία» ὄλων τῶν «σφαιρῶν τής

1) Marx: Die Deutsche Ideologie, σελ. 198.

2) Πῶς τώρα ἐμφανίστηκε ἡ ἀνάγκη τής πολιτικῆς συγκέντρωσης, ἐνῶ ἔλειπαν ὅλες οἱ «ἀντικειμενικὲς» (οἰκονομικὲς) τής προϋποθέσεις; Δυστυχῶς, ὁ θεωρητικὸς τοῦ «οἰκονομικοῦ ντετερμινισμοῦ» δὲν θέτει κἂν αὐτὸ τὸ ἐρώτημα...

αστικής κοινωνίας» (για να χρησιμοποιήσουμε την όρολογία του Μάρξ) συνίστατο στο ότι καμιά από τις κοινωνικές τάξεις, ούτε οι όστοι του Δέλτα, ούτε οι φεουδάρχες της "Ανω Αιγύπτου, δεν ήταν σε θέση να «κατακτήσουν αποκλειστικά την έξουσία» και να ένοποιήσουν την άστική οικονομία της Κάτω Αιγύπτου και τη μεγαλοκτηματική οικονομία του Νότου. Αλλά κάθε φορά που μια καινούργια δυναστεία ένοποιούσε τη χώρα, ή ένοπιήση αυτή γινόταν εις βάρος όλων των κατεστημένων τάξεων, που κυριαρχούσαν στο έσωτερικό των διάφορων κοινωνικο-οικονομικών τομέων, και προς όφελος μιας νέας τάξης της φαραωνικής γραφειοκρατίας, που, *άνυπαρκτη στην προδυναστική περίοδο, σχηματιζόταν βαθμιαία κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής εξέλιξης του ένωτικου κράτους, και αποκρυσταλλωνόταν σαν ξεχωριστή τάξη, και μάλιστα σαν αποκλειστικά άρχουσα τάξη, στο μέτρο που, έκθρονίζοντας τις παλιές άρχουσες τάξεις: τους άστους και τους φεουδάρχες, ανέλαμβάνει την κυρίαρχη διεύθυνση της αιγυπτιακής οικονομίας και κοινωνίας.* Γενικά, το ιδιαίτερο γνώρισμα των γραφειοκρατικών επαναστάσεων, αυτό που τις ξεχωρίζει απόλυτα απ' άλλες τις άλλες ταξικές επαναστάσεις και που μās απαγορεύει μάλιστα να προβομε σε μια οποιαδήποτε σύγκριση ανάμεσά τους(!), είναι το ότι καταλήγουν στην κοινωνική, *λιγότερο ή περισσότερο ολοκληρωτική* κυριαρχία μιας τάξης άνυπαρκτης πριν από την κατάληψη της έξουσίας, και το ότι *ο σχηματισμός των οικονομικών βάσεων της ταξικής της κυριαρχίας γίνεται κατά τη διάρκεια της μετεπαναστατικής άνοιχόμενης, άκολουθεϊ δηλαδή άντι να προηγείται* (όπως συμβαίνει π. χ στις άστικές επαναστάσεις) από την επαναστατική κατάληψη της έξουσίας.

Βρισκόμαστε πιά στα πρόθυρα της θεωρίας διαρκούς επανάστασης.

*
*
*

Η σύντομη αυτή κριτική ύπόμνηση των θέσεων του Μάρξ για την «άνεξαρτησία» του κράτους μās έπιτρέπει να πιστεύουμε ότι ξεκαθαρίσαμε θεωρητικά το έδαφος πάνω στο οποίο κινήθηκαν και συγκρούστηκαν οι κοινωνικές δυνάμεις που έξαπόλυσε ή διαρκής επανάσταση στους ύποανάπτκτους χώρους. Μπορούμε τώρα να ονομάσουμε την πρώτη από τις δυνάμεις αυτές: την τσαρική άπολυταρχία.

34. Βυζαντινο-μογγολική γενεολογία του μουσκοβιτικού κράτους

Αυτό που κάνει την άληθινή πρωτοτυπία της μπολσεβικικής επανάστασης δεν είναι ούτε η κρατικοποίηση της οικονομίας (που είναι κάτι τόσο παλιό όσο και η άνθρώπινη κοινωνία) ούτε κι' ο άπλος δευποτισμός (που κι' αυτός είναι βγαλμένος από τα παλιατζίδικα του παρελθόντος).

Αυτό που έκπλησσει την έποχή μας, σαν έποχή όρθολογιστική και

1) "Αν ό Τρότσκι και οι όπαδοί του βρέθηκαν θεωρητικά άοπλοι άπέναντι στο σταλινικό φαινόμενο, αυτό όφείλεται και στην έμμονη μανία τους να κάνουν διαρκώς συγκρίσεις ανάμεσα στο «θερμιδώρ» της Γαλλικής Έπανάστασης και την άνοδο της σοβιετικής γραφειοκρατίας.

συνεπώς σκεπτικιστική, είναι ή έπιβολή και ή εξέπλωση με κέντρο την ΕΣΣΔ ενός ολοκληρωτικού κονφορμισμού, που το έκαστοτε άντικείμενο του καθορίζεται κυρίαρχά από την κρατική έξουσία (και όχι πιά από την έκκλησία, όπως συνέβαινε από την εμφάνιση του χριστιανισμού και μέχρι την αναγέννηση).

Η άπροκάλυπτη έχθρότητα προς κάθε άμφισβήτηση της έπίσημης «άληθείας»: αυτή είναι ίσως ή πιο πρωτότυπη δημιουργία αυτής της κολλοσιαίας επανάστασης, που, κατά τα άλλα, δέν έκανε παρά να έπιταχύνει τή διαδικασία του «έκμοντερνισμού» της ρωσικής οικονομίας, που είχε αρχίσει πολύ πιο πριν από το 1917. Άσφαλώς, αυτή ή πλευρά της ρωσικής επανάστασης, που εκφράζεται με το περίφημο και *διαρκώς* επαναλαμβανόμενο σύνθημα: «να φτάσουμε και να ξεπεράσουμε τις πιο άνεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες», είναι άξια κάθε προσοχής. Άλλα ό μελετητής, που θ' άσχοληθεί με τις οικονομικές αυτές έπιτεύξεις, θά πρέπει να ξαίρει ότι δέν άποτελοθν παρά την τοπική μορφή μιας καθολικής τάσης, που κυριαρχεί πάνω ο' δλάκερο τον πλανήτη και που δέν έχει τίποτα το μαγικό ή το μυστηριώδες, και που λέγεται στην πεζή γλώσσα της πραγματικότητας βιομηχανοποίηση των άγροτικών χωρών. Το άν ή βιομηχανοποίηση της ΕΣΣΔ γίνηκε με ταχύτερο ή βραδύτερο ρυθμό από τή βιομηχανοποίηση της Άιπωνίας, του Καναδά, της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης κτλ., το άν οι άντικειμενικές συνθήκες (πλουτοπαραγωγικοί πόροι και δημογραφική κατάσταση) ήταν περισσότερο ή λιγότερο ευνόϊκές για τή βιομηχανική ανάπτυξη στην ΕΣΣΔ ή άλλου: το άν το «άνθρωπινο κόστος» της βιομηχανοποίησης (1) ήταν ψηλότερο στην ΕΣΣΔ ή άλλου, όλα αυτά είναι προβλήματα ύψιστου ένδιαφέροντος,—μόνο που δέν έχουν ούτε καν μακρινή σχέση με τις παραδεισιακές φαντασιώσεις και τα ροσαλά χρώματα που έπικρατοθν στο κεφάλι των «ιδεολόγων».

Αυτό λοιπόν που θά τροβήξει πάνω άπ' όλα την προσοχή του ιστορικού, του κοινωνιολόγου ή του φιλοσόφου που θ' άσχοληθεί με την ένοχή αυτή, είναι αυτή ή άπαίτηση του ολοκληρωτικού κονφορμισμού, τοσοθτο μάλλον καθ' όσον ή μεθοδική χρησιμοποίηση των πιο συγχρονισμένων ψυχοτεχνικών και άστυνομικών μέσων της προσδίδει αυτή την κατηγορηματικότητα που άκριβώς λείπει από τις άξίες της «σάπιας» άστικής κοινωνίας (2). Κι' όμως, και στο σημείο αυτό, μια προσεκτικότερη μελέτη δείχνει ότι αυτή ή κρατικοποίηση της άλήθειας άποτελεί κι' αυτή ένα σταθερό δεδομένο της ρωσικής ιστορίας.

Τώντι, ή μόρα της Ρωσίας υπήρξε άπεξαρχής συνδεδεμένη με τή μόρα της Βυζαντινής άυτοκρατορίας, μες στην όποία ή πνευματική έξουσία ήταν πάντοτε ταυτισμένη με την πολιτική. Τή ρωμαϊκή έννοια του

1) Ός γνωστόν, το θέμα αυτό ίδιαίτερα άπασχολεί τους «γκομουλκιστές» κοινωνιολόγους και οικονομολόγους στην Πολωνία.

2) «Σάπια» είναι ή άστική κοινωνία όσο δέν μιμείται την άστυνομική όργάνωση από την όποία άπορρέει ή σοσιαλιστική «εύρωστία».

κράτους ή Ρωσία τή γνώρισε και τήν υιοθέτησε μαζί με τή βυζαντινή ὀρθοδοξία. Ἡ θρησκευτική ἐξουσία και τὸ κράτος (πού ὁ χωρισμός τους στη Δύση ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀγῶνων ἀνάμεσα στὸν Πάπα και τοὺς Αὐτοκράτορες) συγχωνεύτηκαν ἐντελῶς στη Ρωσία ὅταν ὁ δικέφαλος ἀετὸς τοῦ Βυζαντίου μπήκε στὸ θυρεὸ τῶν Μοσκοβιτῶν τσαρῶν («καισάρων»), και οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰβάν τοῦ Τρομεροῦ ζήτησαν νὰ πραγματοποιήσουν τήν προφητεία τοῦ ἱερομόναχου Φιλοθέου και νὰ δώσουν στη Μόσχα τὸ μαγικὸ τίτλο τῆς «Τρίτης Ρώμης». Ἀπὸ τὴν ὥρα αὐτή, ἡ τσαρική ἀπολυταρχία πῆρε τήν τελειωτικὴ τῆς μορφῆς δίνοντας στὸν «Καίσαρα ὄλων τῶν Ρωσιῶν» ὄλες τίς πνευματικὲς ἐξουσίες πού καλῶς ἢ κακῶς ὁ χριστιανικὸς κλῆρος εἶχε ἀναγνωρίσει στὸν «Ἰσαπόστολο» Μ. Κωνσταντῖνο.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς ὅπου ἡ Δύση περνοῦσε ἀπὸ τὴ γοιθικὴ ἀναγέννηση τοῦ 13ου αἰῶνα στὴν ἰταλικὴ ἀναγέννηση τοῦ 15ου, οἱ ρῶσοι πρίγκηπες βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὸ μογγολικὸ ζυγὸ. Τὴν ὥρα πού οἱ δυτικὲς πόλεις ὀλοκλήρωναν τὴν πνευματικὴ, οἰκονομικὴ και πολιτικὴ τους χειραφέτηση, οἱ ρῶσοι «κνιάζ» πῆγαιναν προσκύνημα στὸ Καρακοροῦμ ἢ τὸ Σαράϊ γιὰ νὰ ἐκλιπαρήσουν τὴν εὖνοια τῶν τζεγκι-σχανιδῶν : ἂν ἡ μοσκοβιτικὴ ὀρθοδοξία βγαίνει ἄμεσα ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ θεοκρατία, τὸ πολιτικὸ καθεστῶς τῶν τσαρῶν διαμορφώθηκε πάνω στὸ πρότυπο τοῦ καθεστώτος τῆς χρυσοῦς ὀρδῆς. Τὸ «γιασσάκ», ἡ πειθαρχία τοῦ στρατῶνα, πού, μετὰ τὸ κνοῦτο και τὴ ναγκάικα, ἔβαζε μιὰ τάξη στὶς μογγολικὲς ὀρδές, θὰ ἐπιβληθεῖ τώρα, πρὸς ὄφελος τοῦ τσαροῦ τῆς Μόσχας, πάνω σ' «ὄλες τίς Ρωσίες». Ἡ ὑποδούλωση τῶν ἀγροτῶν ἀπὸ τοὺς μεγάλους τσαροὺς πού δημιούργησαν, διατήρησαν και ἐπαύξησαν τὴ ρωσικὴ αὐτοκρατορία, οἱ περίφημες «στρατιωτικὲς ἐργατικὲς ἀποικίες» τοῦ Ἀρακτσέγιεφ, ὑπουργοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α'—ἀλλὰ ἐπίσης και οἱ σταλι-νικὲς μέθοδοι τῆς καταναγκαστικῆς ἐργασίας και τῆς στρατιωτικῆς κινητοποίησης τῆς ἐργατικῆς δυνάμεις ἐκφράζουν τίς πιὸ παροξυστικὲς μορφές αὐτῆς τῆς μογγολικῆς προέλευσης ἀντίληψης τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας, πού ἀποτελεῖ ἄλλο ἓνα σταθερὸ γνώρισμα τῆς μοσκοβιτικῆς ἱστορίας (1).

Αὐτὴ ἡ ἰδιαίτερη σαγήνη πού αἰσθάνθηκαν οἱ ἐκάστοτε διευθύνοντες τίς τύχες τοῦ μοσκοβιτικοῦ κράτους και πού τοὺς ἔκανε νὰ προτιμοῦν τὴ χρῆση τῆς ὤμης βίας γιὰ νὰ λύσουν τὰ κοινωνικὰ προβλήματα, δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετη και πρὸς τὸ γεωγραφικὸ χαρακτῆρα τῶν γαιῶν πού κατοικήθηκαν ἀπὸ τὰ ρωσικὰ φύλα : ἐννοοῦμε τὴν ἀπέραντη πεδιάδα ἀνάμεσα στη Βαλτικὴ και τὴ Μαύρη Θάλασσα, τὰ Καρπάθια και τὰ Οὐράλια. Ἡ ἰδέα ὅτι οἱ ἰδιάζουσες στη στέππα γεωγραφικὲς συνθήκες ἔπαιξαν ἓνα κάποιο ρόλο στη διαμόρφωση ἑνὸς ὑπέρμετρα συγκεντρωτικοῦ

1) Ἡ προμοσκοβιτικὴ Ρωσία, ἡ «Ρωσία τοῦ Κιέβου», πού ἀποθανάτιστηκε ἀπὸ τὰ ὑπέροχα δημοτικὰ τραγοῦδια τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ (τίς περίφημες «βυλίνες»), ἔμεινε, ὡς γνωστόν, στη μνήμη τῶν ρώσων ἀγροτῶν σὰν ὁ «Χρυσὸς Αἰὼν» τῆς ἱστορίας τους.

ένωτικοῦ κράτους, ἀναπτύχθηκε ἐδῶ κι' ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸν Σέργιο Σολοβιῶφ, ἕνα κλασικὸ τῆς ρωσικῆς ἱστοριογραφίας. Νά πῶς διατύπωσε τὴ σκέψη του :

«Ἡ πέτρα (τὰ βουνὰ) χώρισε τὴ Δυτ. Εὐρώπη σὲ πολυάριθμα κράτη καὶ χάραξε τὴ μορφή πολλῶν καὶ διαφόρων ἐθνοτήτων. Ἡ πέτρα ἔδωσε τὴν ἀνεξαρτησία, τὴν αὐτονομία καὶ τὴν ἐλευθερία πρῶτα στοὺς φεουδάρχες, ὕστερα στοὺς ἀστοὺς καὶ τοὺς ἀγρότες (...). Ἀντίθετα στὴν ἀπέραντη ἀνατολικὴ πεδιάδα, δὲν ὑπάρχει πέτρα. Ὅλα ἐδῶ εἶναι ὁμοίμορφα. Ἀπ' αὐτὸ προέρχεται καὶ ἡ ἀπουσία πολλῶν καὶ διαφόρων κρατῶν καὶ ὁ κολοσσιαῖος σχηματισμὸς ἑνὸς ἐνιαίου κράτους. Σ' αὐτὴ τὴν πεδιάδα, τίποτε δὲν μένει στὴ θέση του. Ὁ γῶστος ἐγκαταλείπει εὐκόλα τὸ σπίτι του, τὸ χωριὸ ὅπου γεννήθηκε, γιὰτι παντοῦ οἱ φυσικὲς συνθήκες εἶναι ἴδιες. Κι' αὐτὸ ἐξηγεῖ τὶς προσπάθειες τοῦ κράτους νὰ τὸν κρατήσει καὶ νὰ τὸν καθυλώσει στὴ θέση του... (1)

Ὡς γνωστόν, ἡ σταλινικὴ προπαγάνδα χρησιμοποίησε τὰ ἴδια ἀκριβῶς ἐπιχειρήματα καὶ ἐπενθύμισε τὴν ἴδια ἀκριβῶς «ἀνάγκη νὰ καταπολεμηθεῖ ἡ ρευστότητα τῆς ἐργατικῆς δύναμης», ὅταν τῆς χρειάστηκε νὰ ἐξηγήσει καὶ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ὑποχρεωτικοῦ βιβλιαρίου ἐργασίας (πού, ὡς φαίνεται, προσπαθοῦν σήμερα ἂν ὄχι νὰ τὸ καταργήσουν, τουλάχιστον νὰ μετριάσουν τὶς αὐστηρότατες συνέπειες πού ἔχει γιὰ τοὺς ἐργαζομένους).

Ὅπως ἴσως, ὅσο περιορισμένη ἰσχύ κι' ἂν ἔχει ἡ «γεωγραφικὴ» ἐξήγηση τῆς ἱστορίας, δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι, ἐπιδεινωμένης ἀπὸ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων, ὁ διασκορπισμὸς τῶν οἰκιστικῶν κέντρων μέσα στὴν ἀπέραντη πεδιάδα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν «ὀριζοντιότητα» τῆς στέππας καὶ τὴ μεγάλη ἔκταση τοῦ ἐδάφους, δὲν ἔπαιξε μικρὸ ρόλο στὴ στερέωση τῆς μοσκοβιτικῆς ἀπολυταρχίας. Πραγματικὰ, ἀρκοῦσε νὰ γίνεи κανεὶς κύριος τῆς ἐξουσίας στὸ κέντρο γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν περιφέρεια καὶ νὰ ἐπικρατήσει πάνω στὴ μάζα πού ἂν φαίνεται ἄμορφη καὶ πειθήνια, εἶναι πολὺ περισσότερο λόγῳ τοῦ διασκορπισμοῦ τῆς μέσ στοῦ χώρου παρὰ τῆς πνευματικῆς, πολιτιστικῆς ἢ ἄλλης τῆς καθυστέρησης. Ὁ Τρότσκι, μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὴ στρατηγικὴ θέση τῶν ἀστικῶν κέντρων, ὁ Λένιν, ὅταν ἀντιθέτει τὸ μονολιθικὸ συγκεντρωτισμὸ τοῦ κόμματός του στοῦ «διασκορπισμὸ» τῆς τεράστιας ἀγροτικῆς μάζας, δὲν εἶναι παρὰ μόνον φαινομενικὰ ἄπιστοι στοῦ *genius* τῆς μοσκοβιτικῆς ἱστορίας...

* *

Ἡ μογγολικὴ ἐπιδρομὴ, πού μέσα σ' ἕνα ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα, κάλυψε ὅλο τὸν χώρον ἀνάμεσα στις ἀκτὲς τοῦ Εἰρηνικοῦ καὶ τὶς ὄχθες τοῦ Δούναβι, ἔπνιξε στοῦ πέρασμά της τὸν ἀκμαῖο πολιτισμὸ τῆς Ρωσίας τοῦ Κιέβου. Μὲ τὸ σχηματισμὸ τοῦ μοσκοβιτικοῦ κράτους, τὸ ρεῦμα ἐπρόκειτο νὰ ἀντιστραφεῖ, κι' αὐτὴ ἡ ἀπώθηση τῶν βαρβάρων νομάδων πρὸς τὴ Σιβηρία καὶ στοῦ τέλος ἡ ἐκμηδένιση τῆς στρατιωτικῆς τους δύνα-

1) Δυστυχῶς ἡ πολύτομη «Ἱστορία τῆς Ρωσίας» τοῦ Σ. Σολοβιῶφ δὲν ἔχει μεταφραστεῖ σὲ καμιὰ δυτικευρωπαϊκὴ γλῶσσα. Τὸ κείμενο αὐτὸ τὸ βρήκα στὴν ἀνέκδοτη ἀκόμη ἐργασία τοῦ κ. Εἰγον von Nauck: «Κριτικὴ παρουσίαση τῆς ρωσικῆς ἱστοριογραφίας», ὁ ὁποῖος μοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ συμβουλευθῶ τὸ χειρόγραφο του.

μης αποτελεί, σιό κοσμοϊστορικό πλάνο, τόν κυριότερο, ἄν ὄχι τὸ μοναδικὸ τίτλο τιμῆς τοῦ τσαρισμοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅμως, ἡ Ρωσία ποῦ μόλις εἶχε ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸν τσαρικό ζυγὸ, ἔπесе κάτω ἀπὸ τὸν πολὺ φοβερότερο ζυγὸ τοῦ κράτους.

35. Ἡ ρωσικὴ κοινωνία : δημιούργημα τοῦ κράτους (1)

Ἡ ρωσικὴ αὐτοκρατορία σχηματίστηκε ἀπὸ τὴ συνένωση, γύρω ἀπὸ τοὺς πρίγκηπες τῆς Μοσκοβίας, τῶν διαφόρων ἡγεμονιῶν ποῦ εἶχαν ἀναπτυχθεῖ μὲ τὸν καιρὸ πάνω στὴν ἀπέραντη στέππα. Ἡ κοινωνικὴ τῆς βάση ἦταν ἀπ' ἐξαρχῆς καὶ μέχρι τὸν αἰῶνα μας ἀγροτικὴ (terrienne) καὶ στρατιωτικὴ· οἱ πόλεις ποῦ, στὴ Δύση, ἀπέτελεσαν τὸ κύριο στήριγμα τῆς μοναρχικῆς πολιτικῆς στὴν πάλη τῆς κατὰ τῆς φεουδαρχικῆς ἀποκέντρωσης, ἔλειπαν σχεδὸν ὄλοσχερῶς, καὶ πάντως ὑπέστησαν πολὺ περισσότερο παρὰ ἐνίσχυσαν τὴν ἐνωτικὴ πολιτικὴ τῶν τσάρων. Μιὰ ἰθύνουσα τάξη ἀπὸ μεγαλογαιοκτήμονες, μπογιάρους καὶ μιὰ ἀπέραντη μάζα ἀπὸ ἐλεύθερους χωρικούς : αὐτὴ εἶναι ἡ εἰκόνα ποῦ παρουσιάζει ἡ Ρωσία στὶς παραμονές τῆς ἐνθρόνισης τοῦ Ἰβάν Δ' τοῦ Τρομεροῦ.

Δεδομένης οὗτῆς τῆς ἀγροτικῆς διάρθρωσης τῆς κοινωνίας, θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι τὸ νεοσύστατο μοσκοβιτικὸ κράτος θάπερνε τὴ γνώριμη μορφή μιᾶς φεουδαρχικῆς ὁμοσπονδίας (ὅπως τὸ καρολινγκιανὸ κράτος ἢ ἡ Ἁγία Γερμανικὴ Αὐτοκρατορία). Στὴν πραγματικότητά, ἀκολουθώντας τὴ βυζαντινὴ παράδοση, τὸ μοσκοβιτικὸ κράτος διαμορφώθηκε σύμφωνα μὲ τὴ μοναρχικὴ ἀρχή, ἔτσι ποῦ τὴν ὥρα ἀκριβῶς ὅπου οἱ Γάλλοι βασιλεῖς συντρίβαν, στοὺς θρησκευτικούς πολέμους, τὴν πολιτικὴ δύναμη τῆς ἀριστοκρατίας, ὁ Ἰβάν ὁ Τρομερὸς κήρυξε ἕνα ἀμείλικτο πόλεμο κατὰ τῶν μπογιάρων. Γιὰ νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἀπολυταρχία, ὁ Ἰβάν δὲν δίστασε νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸ ὄπλο τῆς ἐπαναστατικῆς τρομοκρατίας ἐναντίον *ὄλων* ἀνεξαιρέτως τῶν τάξεων τοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ τοῦτο σὲ μιὰ κλίμακα πρωτοφανῆ στὴν ἱστορία ὕστερα ἀπὸ τίς προγραφές καὶ τίς δημιουργίες τοῦ Τιβέριου καὶ τῶν Σευήρων.

Συγκεκριμένα, τὸ 1565, δημιούργησε τὴν Ὀπριτονίνα, ἕνα εἶδος πραιτωριανῆς φρουρᾶς ἀπὸ χίλιους καὶ ὕστερα 6000 ἀφοσιωμένους ὀπαδούς, ποῦ τοὺς εἶχε στρατολογήσει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτὸ ἦταν ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς τρομοκρατίας, ποῦ παρουσιάζει χτυπητὲς ἀναλογίες μ' αὐτὴν ποῦ ἐξαπόλυσε ὁ Στάλιν στὴν ἐποχὴ τῆς «πάλης κατὰ τῶν κουλάκων». Ντυμένοι στὰ μαῦρα, φορώντας μαῦρο σκοῦφο, φέρνοντας στὴ σέλλα καὶ στὴ φαρέτρα ἕνα κεφάλι σκύλου καὶ μιὰ σκοῦπα —σύμβολα τοῦ ρόλου τῆς δημιουργίας καὶ τῆς περιφρούρησης τῆς τάξης ποῦ τοὺς εἶχε ἀναθέσει ὁ Ἰβάν—, οἱ Ὀπριτονικοὶ ἐξαπολύθησαν πάνω σ' ὅλη τὴ ρωσικὴ γῆ. Κι' ἔχοντας ὀρκισκεῖ μὲ ὄρκους

1) Ἡ παράγραφος αὐτὴ εἶναι συνέχεια τῶν ἀναλύσεων ποῦ ἔγιναν πρὶν πρὶν στὴν § 21β.

φοβερούς να είναι οι κηρυγμένοι έχθροι των ιδιωτών (1), έκαναν στο όνομα του κυρίου τους ένα άμειλικτο ληστρικό και έξοντωτικό πόλεμο έναντι των ίδιων του των ύπηκόων.

Όπως στην εποχή του Μάριου και του Τιβέριου, ή τρομοκρατία έγινε το όργανο μιάς μεγάλης ισοπεδωτικής πολιτικής που στράφηκε έναντι των όλων των κοινωνικών τάξεων. Οι παλαιά πρίγκηπες και οι μεγάλοι γαιοκτήμονες υπήρξαν τα πρώτα της θύματα: τα κτήματά τους είχαν την ίδια τύχη με τα κτήματα της συγκλητικής άριστοκρατίας: δημεύτηκαν και μοιράστηκαν στη νέα άρχουσα τάξη των «ύπηρετών του κράτους» που τη δημιούργησαν ex nihilo τα ούκάζια του Ίβάν.

Υστερα ήρθε ή ώρα των άστων: όλος ο άκμαίος άστικός πολιτισμός που, από τον 9ο μέχρι το 12ο αιώνα, υπήρξε ή έστία της ρωσικής ιστορίας, κατερειπάθη σε τέτοιο βαθμό, ώστε έκανε πάνω από τρεις αιώνες για να άνορθωθεί (2). Η πυρπόληση του Τβέρ και ή καταστροφή του Νοβγκορόντ το 1570, όπου 30 000 πρόσωπα βρήκαν έναν άποτρόπαιο θάνατο μέσα σ' ένα όργιο αίματος που βάσταξε πέντε εβδομάδες και που έγινε κάτω από την προσωπική επίβλεψη του τσάρου (3), είναι τα σύμβολα της καταστροφής του ρωσικού άστικού πολιτισμού.

Στο τέλος, ήρθε ή ώρα των άγροτών, αλλά ο έξανδραποδισμός της τεράστιας μάζας των άγροτών ήταν ένα τόσο μακράς πνοής έργο ώστε ο Ίβάν δεν μπόρεσε να το δει τελειωμένο· ή μετατροπή της παλαιάς τάξης των έλευθέρων άγροτών σε μιά μάζα δουλοπαροίκων χρειάστηκε ένα αιώνα για να ολοκληρωθεί. Στην εποχή του Μεγάλου Πέτρου, υπήρχαν ακόμη έλεύθεροι άγρότες στην περιοχή του Νοβγκορόντ, στη νεοκατακτημένη Λιβονία, όπου οι Σουηδοί βασιλείς είχαν χειραφετήσει τους δουλοπαροίκους τους, στις χώρες του Βορρά όπου ακόμα δεν είχε εισχωρήσει το σύστημα της δουλοπαροικίας. Παντού ο Πέτρος υποδούλωσε τους πληθυσμούς· ένω «έξευρωπάίξε» το στρατό, καλούσε όλλανδούς τεχ-

1) Των κατοίκων της «Ζεμισσίνα» (βλ. πιο πάνω σελ. 61) ή για να μιλήσουμε τη γλώσσα της ΝΕΠ: του «ιδιωτικού τομέα».

2) Ήδη ο πατέρας του Ίβάν είχε έγκαινιάσει το σύστημα των όμαδικών έκτοπισμών έρημώνοντας το 1510 την πόλι του Πσκώφ και διασκορπίζοντας τους κατοίκους της.

3) Οι μπρούτζινες πόρτες της μητρόπολης (νομίζω) του Νοβγκορόντ που είναι του ίδιου στυλ με τις μπρούτζινες πόρτες του San Zeno της Βερόνας—ένα από τα άριστουργήματα της μεσαιωνικής πλαστικής—συμβολίζουν την εποχή όπου ή Ρωσία ήταν ένα τμήμα της Εύρώπης. Από την άνοδο του μοσκοβιτικού κράτους έκδηλώνεται ή συνεπεία της μογγολικής κατάκτησης «άσιατοποίησης» της. Με την «άναγέννηση» του 19ου αιώνα, ή Ρωσία πήρε ξανά τη φυσική της θέση και βρέθηκε μάλιστα στην πρωτοπορία των ευρωπαϊκών λαών. Κι' αν ή σταλινική τρομοκρατία φάνηκε να ξαναφέρνει στην επιφάνεια το παλιό ταταρομοσκοβιτικό φόντο (που τόσο τρώμαζε τον Μάρξ), δεν έχουμε καμιά άμφιβολία ότι τα έρχόμενα χρόνια πρόκειται να σαρώσουν όλο αυτό τον άνυπόστατο κόσμο των τρομοκρατημένων νεοπλούτων του Ντουντίντσεφ, που έξακολουθούν να δίνουν μιά επίφαση ζωής στη μούμια του σταλινισμού.

νίτες για να φτιάξουν εργοστάσια και ανάγκαζε τους αύλικούς του να ντύνονται ευρωπαϊκά, επέβαλε ταυτόχρονα ένα καθεστώς φρικιής δουλείας στους βαλτικούς πληθυσμούς που έπεσαν κάτω από την κυριαρχία του (1) παραδίδοντας τους αγρότες στην έξουσία των μεγαλογαιοκτημόνων κι' απαγορεύοντας στις εκκλησίες να δίνουν άσυλο στους φυγάδες δουλοπαροίκους έναντι των οποίων είσήγαγε και την ποινή του κνούτου.

Η διαμόρφωση του μοντέρνου ρωσικού έθνους υπήρξε το αποτέλεσμα αυτού του πρωτοφανούς σε έκταση και σε ένταση βιασμού της ρωσικής κοινωνίας (2). "Αν τώρα κάνουμε αφαίρεση του γενικού βυζαντινο-ταταρικού κλίματος μες στο όποιο διαδραματίστηκε αυτή η μακρά και ιστορία, πώς μπορούμε άραγε να εξηγήσουμε αυτή την ιδιαίτερη πορεία που ακολούθησε η γενική πρόοδος σ' όλη την Ευρώπη της εποχής εκείνης του συγκεντρωτισμού ;

Στην § 20 παρουσιάσαμε ήδη τρεις τύπους εξέλιξης του κρατικού συγκεντρωτισμού σε σχέση με την μικρή ή μεγάλη ανάπτυξη της άστικής τάξης. Μπορούμε τώρα να παραθέσουμε την περίπτωση μιās χώρας σαν την Ρωσία όπου η συγκεντρωτική πολιτική όχι μόνο δεν στηρίχτηκε πάνω σε μια οποιαδήποτε άστική τάξη, αλλά και που είχε ως κύριο αποτέλεσμα την πλήρη οπισθοδρόμηση της άστικής κοινωνίας.

Στη Δύση, η πρόοδος του συγκεντρωτισμού όχι μόνο δεν αποδείχτηκε ασυμβίβαστη, αλλά αντίθετα ευνόησε την ανάπτυξη του φιλελευθερισμού δηλαδή της άπελευθέρωσης του ατόμου (τόσο στο πνευματικό όσο και γενικότερα στο κοινωνικό πλάνο). Και τουτό, παρ' όλον ότι στο στενά πολιτικό πλάνο η συγκέντρωση της πολιτικής έξουσίας πραγματοποιήθηκε κατά κανόνα (με εξαίρεση την Όλλανδία) κάτω από τη μορφή της απολυταρχίας. Μιά από τις κύριες αίτιες που εξηγούν αυτόν τον φαινομενικά αντιφατικό συνδυασμό της πολιτικής άπολυταρχίας με τον κοινωνικό φιλελευθερισμό είναι το ότι η συγκέντρωσις της πολιτικής έξουσίας παρακολούθησε ή πολλές φορές προπορεύτηκε, και πάντως στηρίχτηκε πάνω στον καπιταλισμό, που, από την ίδια του τη γέννηση και την ούσία, βρισκόταν σε αντίθεση με τις παλαιές προνομισκές διακρίσεις.

Στη βασικά άγροτική Ρωσία του 16ου αιώνα, η έλλειψη κεφαλαίων

1) Η μεταχείριση των βαλτικών πληθυσμών από το Μ. Πέτρο μπορεί να θεωρηθεί σαν μια «γενική πρόβλα» της άπελευθέρωσής τους από τον Στάλιν και της «αυθόρμητης» τους ένσωμάτωσης στην ΕΣΣΔ.

2) Οι ώμότητες της Όπριτσίνια χάραξαν για πάντα το ομαδικό ύποσυνείδητο των Ρώσων, έτσι που ήταν εξαπολύθηκε η τρομοκρατία της «άναγκαστικής κολλεκτιβοποίησης» δεν ήταν λίγοι αυτοί που παρομοίωσαν την Γκεπεού με την Όπριτσίνια. "Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι ο Ίβαν που παρουσιαζόταν ως τά τότε από την μολοσεβικική προπαγάνδα σαν ένα αίμοβόρο κήνος έγινε αντικείμενο μιās νέας «έρμηνειας» και θεωρήθηκε σαν «προοδευτικός». "Έτσι π. χ. ο Αϊζενσταίν του αφιέρωσε ένα φίλμ που ανεξάρτητα από την πλαστική ώμορφιά του, μπορεί να θεωρηθί σαν μια messe poire προς τιμήν ενός τοτεμικού προγόνου του «Πατέρα των Λαών»

δὲν ἐπέτρεπε στὸν Τσάρο ν' ἀντλήσει ἀπὸ τοὺς φόρους τὰ χρήματα ποὺ τοῦ χρειαζόταν τόσο γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τὴ μεγαλεπήβολη ἐξωτερικὴ πολιτικὴ του, ὅσο καὶ γιὰ νὰ ἐδραιώσει τὴν ἴδια του τὴν ἐσωτερικὴ κυριαρχία. Ὁ μόνος ὑπαρκτὸς πλουτοπαραγωγικὸς πόρος ἦταν ἡ γῆ· ἡ κινητοποίηση τῆς γῆς καὶ τῶν καλλιεργητῶν τῆς ἦταν ὁ μόνος τρόπος ποὺ ὑπῆρχε γιὰ νὰ πληρωθεῖ τὸ κενὸ ποὺ δημιουργοῦσε ἡ ἔλλειψη κεφαλαίων. Αὐτὸ ποὺ στῆ Δύση διευκόλυνε τὴ συγκέντρωση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὰ χέρια τῆς μοναρχίας ἦταν ἡ ἀνάπτυξη τῶν πόλεων ποὺ ὑπνόμεινε αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ θεμέλια τῆς φεουδαρχίας. Στὴ Ρωσία, ἡ ἀνυπαρξία ἀστικοῦ πολιτισμοῦ ἄφηνε ἀντιμέτωπους τοὺς μεγαλογαιοκτῆμονες καὶ τοὺς «ὑπῆρέτες τοῦ κράτους»: ἡ μάζα δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ παθητικὸς θεατὴς καὶ τὸ κυριότερο θῆμα τῆς μακραίωνης πάλης ποῦ, ἀπὸ τὸν Ἰβάν μέχρι τὸν Μ. Πέτρο, διεξήγαγε ἡ μοναρχία κατὰ τῶν ἀποκεντρωτικῶν στοιχείων καὶ ποὺ τέλειωσε μὲ τὴν πλήρη καθυπόταξή τους. Γιὰ νὰ χτυπήσει τὴ φεουδαρχία, ἡ δυτικὴ μοναρχία δημιούργησε μιὰ γραφειοκρατία ποὺ βρέθηκε ἀπ' ἐξαρχῆς στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων. Γιὰ νὰ χτυπήσει τοὺς παληοὺς προνομιοῦχοι, ἡ ρωσικὴ ἀπολυταρχία δημιούργησε ἐκ τοῦ μηδενὸς μιὰ νέα τάξη προνομιοῦχων ποὺ ἡ ἐξουσία ποῦ τοὺς ἀνατέθηκε ἦταν ἄπειρα πιὸ τυραννικὴ ἀπὸ τὴν ἐξουσία ποὺ ἀσκοῦσαν οἱ παλαιοὶ μπογιάροι. Ἡ δυτικὴ μοναρχία μπόρεσε νὰ ἐδραιώσει τὴ δυνάμη τῆς παραμερίζοντας ἀπλῶς καὶ ἀφοπλίζοντας τὴν παλιὰ ἀριστοκρατία· ἡ ρωσικὴ μοναρχία τὴν ἀποκεφάλισε, ἔτσι ποὺ ἡ νέα ἄρχουσα τάξη ὄχι μόνον δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ κράτος, ἀλλὰ καὶ διατηρήθηκε μόνον στὸ μέτρο ποὺ ἀποδεικνυόταν ἐθελόδουλη κι' ἀνίκανη ν' ἀναλάβει μιὰ ὁποιαδήποτε ἱστορικὴ πρωτοβουλία :

36. Πολιτικὴ δουλειὰ τῆς ἄρχουσας τάξης

Οἱ ρῶσοι ἱστορικοὶ εἶναι οἱ πρῶτοι ποὺ πρόσεξαν αὐτὴ τὴν ἰδιότυπη σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ Κράτος καὶ τὴν ἄρχουσα τάξη. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτό, οἱ ἐπόμενες παρατηρήσεις τοῦ Β. Ν. Τσιτσέριν διατηροῦν ἀκέραιη τὴν ἐπικαιρότητά τους, ἂν καὶ γραμμένες τὸ 1858 : «*Στὸ μέτρο ποῦ στῆ Ρωσία ἡ κοινωνία καὶ οἱ τάξεις δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸ κράτος (...), οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴν κοινωνία καὶ τὸ κράτος εἶναι ἐντελῶς διάφορες στῆ Ρωσία ἀπ' ὅτι εἶναι στῆ Δύση. Στῆ Δύση, οἱ κοινωνικὲς τάξεις ἐπιδιώκουν τὸν περιορισμὸ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας· τὸ ἀντίθετο γίνηκε στῆ Ρωσία ὅπου οἱ κοινωνικὲς τάξεις εἶναι δημιουργήματα τοῦ κράτους*» (1).

Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὄχι μόνον δὲν ἦταν τὸ «ἐποικοδόμημα» μιᾶς ὁποιασδήποτε προϋπάρχουσας αὐτοτελοῦς οἰκονομικῆς «βάσης»· ὄχι

1) Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀπὸ τὰ «Δοκίμια γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ Δικαίου» (1858) τοῦ Μπόρις Τσιτσέριν εἶναι παρμένο ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν ἔργο τοῦ Νοακ.

μόνο δὲν ἦταν «ἐκφραση» ἢ «ἀπόρροια» τῆς κοινωνικῆς τάξης⁽¹⁾, ἀλλ' ἀντίθετα ὑπῆρξε ἢ ἔστια καὶ τὸ Θέατρο ὅλης τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἱστορίας τῆς Ρωσίας· ἡ ἰδιομορφία τῆς ρωσικῆς ἀπολυταρχίας ἀπὸ τὸν Ἴβαν μέχρι σήμερα εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα καθεστῶς μὲς στὸ ὅποιο ἡ Κρατικὴ ἐξουσία προσδιορίζει κυρίαρχα τὴν οἰκονομία μετατρέποντας ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις σὲ ὄργανα τῆς πολιτικῆς τῆς.

Ἀκόμα καὶ σήμερα δὲν εἶναι λίγοι οἱ ἰδεολόγοι ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι, παρ' ὅλες τὶς οικονομικὲς ἀνισότητες καὶ παρ' ὅλη τὴν ἐξαφάνιση τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων τῶν ἐργαζομένων, ἡ σημερινὴ Ρωσία ἀποτελεῖ μιὰ ἀταξικὴ κοινωνία γιατί τόσο οἱ ἄρχοντες ὅσο καὶ οἱ ἀρχόμενοι εἶναι ἐξίσου ὑποταγμένοι στὴν κρατικὴ αὐθαιρεσία. Πῶς εἶναι δυνατόν, λένε, νὰ θεωρήσουμε τοὺς διευθυντὲς τῶν ἐπιχειρήσεων ἢ τὰ στελέχη τοῦ κόμματος σὰν μιὰ νέα ἄρχουσα τάξη, τὴ στιγμή ποὺ διαρκῶς κινδυνεύουν νὰ τουφεκιστοῦν ἢ νὰ ἐξορισθοῦν; Κατὰ τοὺς περίεργους αὐτοὺς «προοδευτικούς», ἡ ἀνυπαρξία τοῦ Habeas corpus ἀποτελεῖ τὴν ἐγγύηση τῆς «ἀταξικότητος» τοῦ καθεστώτος! Ἡ ὕλικά καὶ ἠθικά προνομιακὴ θέση τῆς ἄρχουσας μειοψηφίας δὲν σημαίνει τίποτα, γιατί (εἰδωμένα ἀπὸ τὴ δυτικὴ σκοπιὰ) τὰ προνόμια αὐτὰ μοιάζουν μὲ ἀγγαρεῖες. «Συνεπῶς», ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ «σοσιαλιστικὴ», «ἀταξικὴ κοινωνία»⁽²⁾.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα (ἀλλὰ ὑπὸ σοβαρότερη μορφή) χρησιμοποίησε καὶ ἡ ρωσικὴ ἱστοριογραφία γιὰ νὰ δικαιολογήσει ἢ τουλάχιστον νὰ κάνει κατανοητοὺς τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἐξανδραποδίστηκε ὁλος ὁ ρωσικὸς πληθυσμὸς πρὸς ὄφελος τῆς ἀπολυταρχίας.

Παρ' ὅλον ὅτι δὲν εἶχε ἀκόμα ἐφευρεθεῖ ἡ θεωρία τῆς «καπιταλιστικῆς περικύκλωσης», ὅλοι οἱ ρῶσοι ἱστορικοὶ ἀπὸ τὸν Σολοβιῶφ μέχρι τὸν Μιλιουκῶφ ἔδωσαν μιὰ προέχουσα σημασία στὶς «στρατιωτικὲς ἀνάγκες τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης» ποὺ, κατὰ τὴ γνώμη τους ἐξηγοῦν ὄχι μόνον τὴν ἱμπεριαλιστικὴν ἐξάπλωση τῆς Ρωσίας ἀπὸ τὴν Πολωνία καὶ τὶς Βαλτικὲς χώρες μέχρι τὸν Καύκασο, τὸ Τουρκεστάν καὶ τὴ Σιβηρία, ἀλλὰ καὶ τὸ καθεστῶς στρατοπέδου ποὺ ἐπιβλήθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μοσκοβιτικοῦ κράτους. Ἔτσι «διαρκῶς ἀμυνόμενος» κατὰ τῆς ταταρικῆς, πολωνικῆς, τουρκικῆς, σουηδικῆς κτλ. ἀπειλῆς, ὁ Τσαρισμὸς (ὅπως σήμερα ὁ «σοσιαλισμὸς») «ἀναγκάστηκε», ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, νὰ δημιουργήσει μιὰ αὐτοκρατορία, ποὺ ὁ Λένιν τὴν ὀνόμαζε (στὴν μακρινὴ ἐποχὴ ὅπου τὸ

1) Μόνον ὁ «μηχανιστικὸς μαρξιστὴς» Μ. Ποκρόβσκι, μποροῦσε νὰ πιστεῦει ὅτι ἡ ἀπολυταρχία ἦταν «ὄργανο» τοῦ ἐμπορικοῦ ἢ τοῦ βιομηχανικοῦ «κεφαλαίου»! Ἀλλ' ἡ ἐκκαθάρισή του ἀπὸ τὸν Στάλιν (1931) σήμανε τὸ τέλος αὐτῶν τῶν ἀκροβασιῶν. Μόνον ποὺ καμιά νέα καὶ λιγότερο «μηχανιστικὴ» μαρξικὴ ἐρμηνεῖα τῆς ἀπολυταρχίας δὲν εἶδε ἀκόμα τὸ φῶς.

2) Ὁ μόνος ποὺ τόλμησε νὰ διατυπώσει γραπτῶς αὐτὰ τὰ τόσο συνήθη στὶς προφορικὲς συζητήσεις ἐπιχειρήματα εἶναι ὁ «χριστιανοσοσιαλιστὴς» («Esprit») καθηγ. Henri Bartoli. βλ. σχετ. τὰ Θ ε μ ἔ λ ι α τ ο Ὑ Μ α ρ ξ ι σ μ ο Ὑ Α)2 σελ. 293 - 5.

μπολεσβικικό κόμμα ζητούσε την αυτοδιάθεση τών ἐθνικοτήτων) «ἀληθινὸ κάτεργο τών λαῶν»,—μιά αὐτοκρατορία πού, σιὴ σημερινή μορφή της, περιλαμβάνει (χωρίς τις «λαϊκές δημοκρατίες») ἑκατὸ ἑκατομμύρια ἄλλογενεῖς ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τοῦ Kant μέχρι τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἐρτογκρούλ καὶ τοῦ Τζενγκίς Χάν. Κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀναγκάστηκε νὰ ἐπιβάλλει τόσο στοὺς κατακτημένους, ὅσο καὶ στοὺς κατακτητές, τόσο στοὺς φτωχοὺς, ὅσο καὶ στοὺς πλούσιους ἕνα καθεστῶς σιδηρᾶς πειθαρχίας καὶ ἀπεριόριστης ὑπακοῆς πού θὰ γινόταν αὐστηρότερο ἢ ἡπιότερο ἀνάλογα μὲ τις διακυμάνσεις τοῦ «ἔξωτερικοῦ κινδύνου».

Ἰδιαίτερα ἐπικαιρές, ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, εἶναι οἱ παρατηρήσεις πού κάνει ὁ Τσιτσέριν πάνω στὸ μεγάλο «τρουματικὸ γεγονός» τῆς ρωσικῆς ἱστορίας: τὸν ἐξανδραποδισμό τών ἀγροτῶν. Ἄναφερόμενος στὰ οὐκάζια μὲ τὰ ὁποῖα ἐγκαθιδρύθηκε ἡ δουλοπαροικία στὴ Ρωσία, ὁ Τσιτσέριν ἔγραφε, τρία χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ χειραφέτηση τών χωρικῶν, τὰ ἑξῆς :

«Ἄν μελετήσουμε αὐτὰ τὰ διατάγματα χωρὶς νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη τὶς συνθήκες τῆς ἐποχῆς, ἢ κατάρνηση τῆς ἐλευθερίας μιᾶς δλάκερης κοινωνικῆς κατηγορίας θὰ μᾶς φαεῖ ἀλλόκοτη καὶ ἀκατονώτη (...) Ἄν ὅμως τὰ μελετήσουμε σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἄλλα φαινόμενα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ρωσίας, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι δὲν εἶναι οὔτε ἐξαιρετικὰ οὔτε ἄδικα. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ὑποδούλωση ὄχι μιᾶς δρισμένης κοινωνικῆς κατηγορίας, ἀλλὰ ὅλων τών κοινωνικῶν τάξεων στὸ σύνολό τους· ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ ἀγγραφεῖα πού ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὸ Κράτος σ' ὅλους ἀνεξαιρέτως. Ὅλοι οἱ πολῖτες ἀδιακρίτως ἔπρεπε νὰ ὑπηρετοῦν τὸ κρᾶτος σ' ὅλη του τὴ ζωῆ, ὁ καθένας στὸ πόστο του : οἱ «πομιέστοικι» στὰ πεδία τών μαχῶν ἢ στὶς διοικητικὲς ὑποθέσεις, οἱ ἀγγαρευόμενοι ἄστοι καὶ ἀγρότες στὶς ἐργασίες τους. Ἡ λειτουργία τών δουλοπαροικῶν ἦταν, ἀκτὸς ἀπὸ τὴν πληρωμὴ τῶν φόρων καὶ τὶς διάφορες ἀναγκαστικὲς εἰσφορές, νὰ ὑπηρετοῦν τὸν ἀφέντη τους πού δὲν μπορούσε νὰ ἐκπληρώσει τὶς ὑποχρεώσεις του πρὸς τὸ κρᾶτος παρὰ μόνο μὲ τὴ βοήθειά τους...

Ἡ δουλεῖα ὀλάκερης τῆς κοινωνίας κάνει ἔτσι «κατανοητὴ» καὶ «δικαιολογεῖ» τὴ δουλεῖα τῆς καθεμιᾶς κοινωνικῆς κατηγορίας χωριστὰ ! Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ νέοι προνομιοῦχοι : ἡ τάξη τών «ὑπηρετῶν τοῦ κράτους» (πομιέστοικι) πού πήραν τὴ θέση τών μπογιάρων πού εἶχαν ἀποδεκατιστεῖ στὴν ἐποχὴ τῆς Ὀπριτσνίνα, δὲν εἶχαν στὴν ἀρχὴ παρὰ τὴν ἰσόβιο ἐπικαρπία τών κτημάτων τους πού ἢ μεγέθυνσάν τους ἐξηρτάτο ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀπὸ τὴν ἄνοδό τους στὶς βαθμίδες τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας. Στὴν ἐποχὴ μάλιστα τοῦ Ἰβάν ἢ ζωὴ τους δὲν ἦταν πάρα πολὺ λαμπρὴ. Ὁ Κ. Βαλισέφσκι παρουσιάζει ὡς ἑξῆς τὴν περίπτωση τών πρῶν ἐλευθέρων κτηματιῶν πού εἰς ἀντάλλαγμα τών κρατικοποιημένων γαιῶν τους κατόρθωναν νὰ πάρουν ἄλλα κτήματα, εὐρισκόμενα κατὰ κανόνα πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν παλιὰ τους διαμονή⁽¹⁾ :

«Τὸ Κράτος ἔπαιρνε στὰ χέρια του τὸν κτηματία, πού ὦ; τὰ τότε ἦταν λεύτερος καὶ εἶχε πλήρη κληρονομικὰ δικαιώματα πάνω στὰ κτήματά του. Τὸν ξεροζῶνε

1) Ἡ περίπτωση εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα γιὰτὶ πρόκειται γιὰ τὸ ἀρχαιότερο στρῶμα τῆς ρωσικῆς ἀριστοκρατίας: πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ὄσους ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ρόβρικ καὶ τοῦ Γκεντιμὶν μπόρεσαν νὰ ἐπιζήσουν ἀπὸ τὴν τρομοκρατία τῆς Ὀπριτσνίνα.

ἀπὸ τῆ γῆ ἀπὸ τὴν ὁποία, ἀπὸ αἰῶνες τώρα, γεννήθηκε ἡ περιουσία καὶ ἡ κοινωνική του ὑπόληψη. Τὸν ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς δικούς, τὸν ἀποσποῦσε ἀπὸ τὴ φυσική του πελατεία (1), σπάζοντας ὅλους τοὺς τοὺς κοινωνικοὺς δεσμούς. Ὑστερα, τὸν ἐπαίρει, ἔτσι ἀπομονωμένο, ἀπογυμνωμένο καὶ dépaycé, καὶ τὸν πέταγε σὲ μιὰν ἄλλη μεριά, ὅσο γινόταν πιὸ ἀπομακρυσμένη ἀπ' αὐτὴν πού τὸν ἀνάγκασαν νὰ ἐγκαταλείψει. Τοῦδινε ἕνα ἄλλο κτῆμα, πάνω στὸ ὁποιοὸ δὲν εἶχε οὔτε πλήρη κληρονομικά δικαιώματα, οὔτε πλήρη ἰδιοκτησία, ὑποχρεώνοντας τον νὰ μπεῖ σὴν ὑπηρεσία τοῦ κράτους καὶ ν' ἀναλάβει τὴ συλλογὴ τῶν φόρων (γιὰ τὴν ὁποία ἦσαν προσωπικά ὑπεύθυνος). Νὰ τὸν μετατρέψει ἔτσι σ' ἕνα ἄνθρωπο, ἐντελῶς καινούργιο, χωρὶς παρελθόν, χωρὶς καίενα κοινωνικὸ σιγήριμα καὶ ἐντελῶς ἀνυπεράσπιστο ἀπέναντι στὸ κράτος : αὐτὸ ἦταν ἡ κρυφὴ οἰκονομία τοῦ συστήματος» (2).

Χωρὶς νὰ τὸ ξαίρει, ὁ Ἰβάν πραγματοποιοῦσε μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ περιφνημες συνταγῆς τοῦ συγχρόνου του Μακιαβέλη :

«*Ἄν ὁ πολιτικὸς ἡγέτης ἔχει σκοπὸ νὰ ἐπιφέρει ἀπλῶς μεταρρυθμίσεις στὴν ὀργάνωση μιᾶς ἐλευθέρης Πολιτείας, ὀφείλει νὰ διατηρήσει κάποια τουλάχιστον σκιά ἀπὸ τίς παλαιᾶς τῆς μορφῆς (...). Αὐτὸς ὅμως πού ἐπιδιώκει αὐτὴ τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία πού οἱ Ἀρχαῖοι τὴν δνόμαζαν τυραννία, ὀφείλει, τουναντίον, νὰ ἐξαλείψει ὅλους τοὺς παλαιούς θεσμούς. Ἐφ' ὅσον ἡ ἡγεμονία του εἶναι καινούργια, ὅλα πρέπει νὰ γίνουν καινούργια σὰν κι' αὐτὴν. Θὰ ἐπιβάλλει λοιπὸν καινούργιους θεσμούς, καινούργιες ἀρχές, καινούργιες ὀνομασίες. Πρότυπό του πρέπει νάβῃ ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ πού esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes : πού τοὺς πλούσιους τοὺς ἔκανε φτωχοὺς καὶ τοὺς φτωχοὺς πλούσιους. Τίποτε δὲν πρέπει ν' ἀφήσει ἄθικτο κι' ὅλοι νὰ θναυαρίζουν ὅτι μοναδικὴ πηγὴ κάθε ἀξιώματος, κάθε βαθμοῦ, κάθε τιμῆς καὶ κάθε πλοῦτου εἶναι ἡ ἀποικειστικὴ θέληση τοῦ κατακτητῆ τῆς ἐξουσίας» (3).*

Παρ' ὅλη τὴ φαινομενικὴ τῆς «ρεαλιστικότητά», ἡ προτροπὴ αὐτὴ τοῦ Μακιαβέλη ἀποδείχτηκε, στὴ Δύση τουλάχιστον, ἀρκετὰ ἀνεδαφικὴ — ἂν ὄχι καθαρὰ οὐτοπικὴ : ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ δεσποτικά ἀπολυταρχικά καθεστῶτα ὄχι μόνο δὲν χρειάστηκαν νὰ ἐφαρμόσουν αὐτὴ τὴν πολιτικὴ τῆς tabula rasa, ἀλλὰ τουναντίον σεβάστηκαν καὶ προστάτευσαν τὴν ἀστικὴ κοινωνία ταυτίζοντας τὴ δύναμη τοῦ κράτους μὲ τὸν πλοῦτο τῶν ὑπηκόων του.

Τὸ ἀντίθετο γίνεκε στὴ Ρωσία πού—ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰβάν μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Στάλιν— δὲν ὑπῆρξε ἀξίωμα, τιμὴ καὶ πλοῦτος πού νὰ μὴν προέρχεται ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη καὶ ἀνεξέλεγκτη θέληση τοῦ Κράτους. Ἡ φράση πού εἰπώθηκε στὸν Ἰβάν τὸν Τρομερὸ στὴν ἐποχὴ πού ἡ ἰσοπεδωτικὴ του πολιτικὴ εἶχε πάρει τὴν πιὸ παροξυστικὴ τρομοκρατικὴ μορφή : «*Εἶσαι σὰν τὸ Θεὸ τὸν μεγάλο τὸν κάνεις μικρὸ καὶ τὸν μικρὸ μεγάλον*» (4), δεσπάζει σὰν ἕνα πανίσχυρο μοτίβο ὅλες τίς «μεγάλες στροφές» τῆς ρωσικῆς ἱστορίας, ὅλες τίς ἐποχές δηλαδὴ ὅπου τὸ κράτος ἔκανε ἕνα νέο ἄλμα πρὸς τὰ μπρὸς «ἐκκαθαρίζοντας» σ' ἕνα λουτρό αἵματος ὅλες τίς κατεστημένες τάξεις, ἀνεβάζοντας ἕνα πλῆθος «νέων ἀνδρῶν» στὴν ἐξου-

1) «Πελατεία» μὲ τὴ φεουδαρχικὴ ἔννοια τῆς λέξης.

2) K. Waliszewski : Les Origines de la Russie contemporaine. Ivan le Terrible, 6η ἔκδ. 1904, σελ. 327.

3) Μακιαβέλη : Γύρω ἀπὸ τὴν Πρῶτῃ δεκάδα τοῦ Τίτου - Λιβίου. Βιβλ. I, Κεφ. XXV. Ἄπαντα (ἔκδ. Pléiade), σελ. 441.

4) K. Waliszewski, σελ. 333.

σία και ύποτάζοντας τις παραγωγικές τάξεις στην αυθαιρεσία των ὀργάνων του.

Μιά τέτοια «Θεϊκή» παντοδυναμία δὲν ἄφησε ἀσυγκίνητες τις μάζες,—ἀκόμα και τὰ ἴδια της τὰ θύματα: ὁ Κ. Βασιλέφσκι ἀναφέρει τὴν περ' ἴψωση ἑνὸς μπογιάρου πού, καταδικασμένος ἀπὸ τὸν Ἰβάν σιὸ φοβερό μαρτύριο τοῦ παλουκώματος, προσευχόταν ὥσπου νὰ ξεψυχήσει, ζητώντας ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ προστατεύει τὸν Τσάρο (!)

Στὴν ὑποδούλωση τῶν ἀγροτῶν στὴ νέα τάξη τῶν ὑπηρετῶν τοῦ κράτους ἀντιστοιχεῖ και ἡ ὑποδούλωση αὐτὴ τῆς ἴδιας τῆς ἄρχουσας τάξης στὸ κράτος. Πολιτικὰ ἀνύπαρκτη, ἀνήμπορη ν' ἀνισταθεῖ στὴν κρατικὴ αυθαιρεσία, ἡ ἰθύνουσα μειοψηφία εἶναι περισσότερο ἕνας κονιορτὸς ἀπὸ προνομιοῦχους παρὰ μιὰ ἄρχουσα τάξη γιὰ τὴ δυτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Ἡ ἐπίγνωση ὅτι, τὰ προνόμια αὐτὰ μπορεῖ νὰ χαθοῦν μὲ τὸν ἴδιο αυθαίρετο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀποκτήθηκαν, ἐμπόδιζε τὰ μέλη τῆς ἰθύνουσας τάξης ν' ἀποκτήσουν αὐτὴ τὴν προσωπικὴ ἀκεραιότητα και ἀνεξαρτησία, τὴν οἰκογενειακὴ ἀλληλεγγύη και τὸ esprit de corps, πού χωρὶς αὐτὰ καμιά ἀνθρώπινη ὁμάδα δὲν μπορεῖ νὰ παγιωθεῖ, ν' ἀποκτήσει παράδοση και ν' ἀναλάβει μιὰ ὁποιαδήποτε ὑπεύθυνη πρωτοβουλία: ὅταν ξέρεις ὅτι τὰ προνόμιά σου τὰ κέρδισες στὴν τύχη και ὄχι ἀπὸ τὰ προσωπικά σου χαρίσματα, ἀπὸ τὴν προσωπικὴ σου παιδεία και ἐργασία, κι' ὅταν ἐπὶ πλεόν ξαίρεις ὅτι τὴ θέση σου μπορεῖ νὰ τὴν πάρει ὁ ὁποιοσδήποτε ἄλλος πού τὸ κράτος θὰ τὸν ξεχωρίσει μὲς ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη και ἰσοπεδωμένη μάζα, τότε πῶς εἶναι δυνατό νὰ σκεφτεῖς νὰ ἀνισταθῆς σ' ἕνα κράτος πού ὅπως, ἀπὸ μικρὸ σ' ἔκανε μεγάλο ἔτσι και ἀπὸ μεγάλο μπορεῖ νὰ σὲ κάνει μικρό(!).

«*Ἀκόμα και στὴν κορυφὴ τῆς νέας ἱεραρχίας, τὸ αἶσθημα τῆς ἀλληλεγγύης, κληρονομία τῶν παλαιῶν ἀριστοκρατικῶν συγγενειῶν ἢ προῶν τῆς νέας κοινότητος τῶν ἀξιωματικῶν και τῶν λειτουργιῶν, ἀλλοιώνεται διαρκῶς και ἐξαφανίζεται μὲς στὴ διαρῆ αὐθαιρεσίας και τὴ διαρκὴ κίνηση πού ἀνατρέπουν ὅλες τὶς καθιερωμένες καταστάσεις. Οἱ κάθε λογῆς στρατολογημένοι «ὑπηρέτες τοῦ κράτους» μποροῦν ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ νὰ βρεθοῦν ἀπὸ τὴν τελευταία στὴν πρώτη ἢ ἀπὸ τὴν πρώτη στὴν τελευταία βαθμίδα τῆς ἱεραρχίας, ἔτσι πού ὁ τελευταῖος πληβείος μπορεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη νὰ ἐξομοιωθεῖ μὲ τὸν πύδ διανεκρικὸ μπογιάρο. Χαμένοι μὲς στὸ πλήθος τῶν parvenus, ἀνίκανοι νὰ συνδεθοῦν μαζύ τους μ' ἕνα ὁποιοδήποτε δεσμὸ αἵματος, παράδοσης ἢ ἀκόμα και συμφέροντος, οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ρούρικ κατάντησαν νὰ χάσουν, ἂν ὄχι τὴν ἀνάμνηση και τὴν ὑπερηφάνεια τῆς καταγωγῆς τους, πάντως τὴ δύναμη ν' ἀμνηστοῦν, ν' ἀξιοποιήσουν και ν' ἀνυψώσουν τὰ νέα ἀξιώματα πού ὑποχρεώνονται νὰ τὰ μοιράζονται μὲ τέτοιους εὐτελεῖς συτρεφούς» (!).*

1) Κ. Waliszewski: *Εὐθ. ἀν. σελ. 361.

2) Ὅτι τὰ πράγματα δὲν ἔχουν πολὺ ἀλλάξει ἀπὸ τότε ὡς σήμερα, φαίνεται και ἀπὸ τὶς τόσο χαρακτηριστικὲς ἀπειλὲς πού ἐκτοξεύει ἡ σοβιετικὴ κυβέρνησις ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν κατὰ τῶν φοιτητῶν πού, ἐνῶ ἀνῆκουν στὴν ὁμάδα τῶν προνομιοῦχων, ἀποτελοῦν τὴ μόνη κοινωνικὴ κατηγορία πού δείχνει ἕνα ὀρισμένο κριτικὸ πνεῦμα και μιὰ ὀρισμένη «ἀντιπολιτευτικὴ» στάση. Ὅταν ἡ κυβέρνησις τοὺς ἀπειλεῖ ὅτι θὰ τοὺς «κατεβάσει στὸ ἐργοστάσιο» και τοὺς ὑπενθυμίζει ὅτι πολλοὶ ἄλλοι μποροῦν νὰ πάρουν τὴ θέση τους, δὲν κάνει παρὰ νὰ συνεχίζει μιὰ μακράκινη παράδοση τῆς τσαρικής ἀπολυταρχίας...

3) Κ. Waliszewski: *Εὐθ. ἀν. σελ. 21.

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς δίνει μιὰ γενικὴ εἰκόνα τῶν ιδιόμορφων σχέσεων ὑποτελείας πρὸς τὸν ρωσικὸν ἄρχοντα τῆς τάξης μετὰ τὴν ἀπολυταρχία, πρὸς τὸν ἔχει χάσει τίποτε ἀπὸ τὴν ἐπικαιρότητα της: «*Ἔτσι ἡ θεληματικὴ παραίτηση διαδέχεται τὸν καταναγκαστικὸν ξεπεσμό, ἀφοῦ πρῶτα ἐγένετο ἀντικείμενο τῆς πρὸς βίαιης μεταχείρισης, αὐτὴ ἡ κοινωροποιημένη ἀριστοκρατία ὑποτάχθηκε καὶ παραδόθηκε οὐκ ἐπιθυμῶς στὴ θριαμβεύουσα ἀπολυταρχία, δικαιώνοντας, σταθεροποιώντας καὶ κάνοντας μάλιστα ἀναγκαία τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας ἱκανῆς νὰ τὴν ἐκμεταλλεῖται καὶ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ ὡς ἓνα πειθήμενον ὄργανο τῆς κρατικῆς πολιτικῆς.*

Δὲν εἶναι λοιπὸν ν' ἀπορεῖ κανεὶς πρὸς αὐτὴν ἢ κοινωροποιημένη ἀριστοκρατία δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ σκεφτεῖ νὰ ζητήσῃ μιὰ ὁποιαδήποτε πολιτικὴ αὐτονομία ἀπέναντι στοῦ κράτους. Ἀντίθετα, δὲν ἔλασε ποτὲ ὅτι τὰ ὑπέρογκα προνόμια πρὸς εἶχε ἀποκτήσῃ, τὰ χρωστοῦσε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στοῦ κράτους στοῦ ὁποῖο πρόσφερε ὡς ἀντάλλαγμα ὅχι τόσο τίς ὑπηρεσίες της, ὅσο τίς ἴδιες της τίς ἐλευθερίες καὶ τὰ πρὸς στοιχεῖα της δικαιώματα.

Τὸ κράτος οἰκοδομοῦσε τὴν δύναμιν καὶ τὴν ὑπόστασίν του ὑποδουλώνοντας ὅλη τὴν κοινωνία. Κι' ἡ μόνη ἐλπίδα αὐτῆς τῆς κοινωνίας ἦταν ὅτι τὸ ἴδιον τὸ κράτος πρὸς τῆς εἶχε ἀφαιρέσει ὅλες της τίς ἐλευθερίας ἐπρόκειτο νὰ τῆς τίς ἀποδώσῃ σιγὰ - σιγὰ στοῦ μέτρο πρὸς θὰ ἐξασφαλιζόταν ἀπὸ τὸν «ἐξωτερικὸν κίνδυνον» καὶ ἀπὸ τὸ «ἐσωτερικὸν χάος». Στὸ σημεῖον αὐτό, ἡ θεωρία πρὸς διατύπωσε ὁ Τσιτσέριν στίς παραμονές τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν δουλοπαροίκων (1861) μπόρεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς μιὰ ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ καὶ θεμελίωση τῶν πολὺ μετριοπαθέστερων ἀπόψεων πρὸς διατυπώθηκαν στοῦ 20οῦ Συνέδριον τοῦ μπολσεβικικοῦ κόμματος, τὸ συνέδριον τῆς λεγόμενης «ἀποσταλινοποίησης» πρὸς ὀρθότερον θὰ ἦταν νὰ ὀνομαζόταν συνέδριον τῆς «ἀπομπολσεβικοποίησης» (1). Ὁ Τσιτσέριν ἀναφέρεται στὴν ὑποδούλωση τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, καὶ γράφει:

«Τὸ κράτος δὲν ἔκανε ἐξαιρέσει γιὰ κανένα ἀπαιτοῦσε ἀπ' ὅλες τῆς κοινωνικῆς τάξεις νὰ προσφέρουν, ἀνάλογα μετὰ τὰ μέσα τους, τίς ἀναγκαῖες ὑπηρεσίες γιὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ρωσίας. Αὐτὸ τὸ σύστημα τῶν ἀγροικῶν, πρὸς βρῖσκεται στὴν βάση ὅλων τῶν θεσμῶν αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, διήρκεσε μετὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Αἰκατερίνης. Ὅταν ὅμως τὸ Κράτος ἀναπτύχθηκε καὶ δυνάμωσε ὡς ἓνα βαθμὸν πρὸς τοῦ ἐπέτρεπε νὰ δρᾷ μετὰ ἄλλα μέσα, ἔπαψε νὰ εἶναι ἀνάγκη ἀπ' αὐτὴν τὴν οὐκ ἐπιθυμῶς.»

Ἴδου τώρα πῶς παρουσιάζεται ἡ διαδικασία τῆς βαθμιαίας ἀπελευθέρωσης τῶν τάξεων πρὸς ἡ ἀπολυταρχία εἶχε ὑποδουλώσει ὅλες μαζί:

«ὑπὸ τὸν Πέτρο τὸν 3ο καὶ τὴν Μ. Αἰκατερίνη, ἡ ἀριστοκρατία ἀπὸ τὴν ἀπὸ τὰ κρατικά της καθήκοντα. Μετὰ τὴν χάριτα τοῦ 1785 ἀπὸκτησε διάφορα δικαιώματα

1) Ἡ «κατάλυσις τῆς προσωπολατρίας» εἶναι ἓνας εὐφημισμὸς πρὸς καλύπτει τὴν καθεστωτικὴν κρίσιν πρὸς δημιουργεῖ ἡ ἀναχρονιστικὴ ἐπιβίωσις τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ καθεστώτος καὶ ἡ ὀλοκληρωτικὴ κυριαρχία πρὸς ἀσκειῖ τὸ ἱστορικὸν ξεπερασμένον μπολσεβικικὸν κόμμα πᾶνω σὲ μιὰ κοινωνία πρὸς ἔχει φτάσει σὲ μιὰ βαθμίδα ὀλονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνάπτυξης πρὸς τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἔχει ὀλοένα καὶ λιγότερον ἀνάγκη τῆς ἀσφυκτικῆς του «κνημονίας».

και προνόμια, σὰν ἀνώτατη τάξη τοῦ κράτους· ἀπέκτησε ἔτσι τὴν πλήρη ἰδιοκτησία πᾶν ὡς τὰ κτήματα ποὺ ἀρχικὰ τῆς εἶχαν δοθεῖ προσωρινά, ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ τὴ διάρκεια τῆς ὑπηρεσίας της. Αὐτὸ ἦταν ἡ ἀνταμοιβή της γιὰ τὶς μακροχρόνες ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε στὴν πατρίδα (sic).

Ἡ ἀστική τάξη πῆρε κι' αὐτὴ τὴ χάριτα της, ἀπὸ ἀλλαγὴ ἀπὸ τὶς διάφορες καταναγκαστικὲς εἰσφορὲς καὶ ὑπηρεσίες κι' ἀπόκτησε ὁρισμένους ἐλευθερίες καὶ ὁρισμένα προνόμια. Δὲν ἔμεναν πιά παρὰ οἱ ἀγρότες ποὺ, ἐξομωμένοι μὲ τοὺς δουλοπαροίκους, ἐπιτελοῦσαν ὧ; τὰ τώρα τὸ ἱσόβιο ἔργο τῆς ἐξυπηρέτησης τῶν μεγαλογαϊοκτημόνων καὶ τοῦ κράτους. Σήμερα, σπάει κι' ὁ τελευταῖος αὐτὸς καταναγκαστικὸς δεσμός: οἱ προσιώνιες καταναγκαστικὲς εἰσφορὲς τοῦ ἀγρικοῦ πληθυσμοῦ πρόκειται νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ ἐλεύθερα ἀνεπιλημμένες ὑποχρεώσεις. Ὁλοκληρώνεται πιά τελειωτικὰ τὸ ἔργο ποὺ ἀνέλαβε τὸ κράτος στὸν 16ο αἰῶνα, καὶ μιὰ νέα ἐποχὴ ἀρχίζει γιὰ τὴ Ρωσία» (1).

Ἡ εἰδυλλιακὴ αὐτὴ εἰκόνα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ «μαρξισμοῦ», ἂν παραβληθεῖ μὲ τὶς ὑποκριτικὲς φλυαρίες ποὺ γεμίζουν τὰ πρακτικὰ τοῦ 20οῦ συνεδρίου ὅπου ὁ Κρουσσιώφ χρησιμοποίησε τὰ ἴδια θέματα γιὰ νὰ δείξει ὅτι ἡ ἀποσόβηση τοῦ κινδύνου τῆς «καπιταλιστικῆς περικύκλωσης» καὶ ἡ στέρηση τῆς ἐσωτερικῆς τάξης (ἡ «ἐκκαθάριση» τῶν... σίρετικῶν καὶ τῶν «ξένων πρακτόρων»), ποὺ ἀποτελοῦσαν ὡς τὰ τώρα τὴν ἱστορικὴ δικαίωση τοῦ σταλινικοῦ δεσποτισμοῦ, κάνουν στὸ ἐξῆς ἐφικτὴ τὴν «ἀπελευθέρωση» τῆς ἄρχουσας τάξης. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ «σοσιαλιστὴς» Κρουσσιώφ ἀπευθύνεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στοὺς προνομιοῦχους (2), ἐνῶ ὁ Τσιτσέριν θεωροῦσε καθῆκον του νὰ περιλάβει καὶ τὴν κατώτερη τάξη στὸν κατάλογο τῶν «εὐεργετηθέντων» ἀπὸ τὸ τσαρικό κράτος...

Δημιούργημα τῆς ἀπολυταρχίας, ἡ ἀριστοκρατία δὲν μπόρεσε λοιπὸν νὰ δείξει τὴν παραμικρὴ διάθεση ἀντίστασης κατὰ τῆς τσαρικῆς αὐθαιρεσίας· τὸ μόνο ποὺ ἔκανε, ἦταν νὰ ἀπολαμβάνει τὰ ὀλοένα καὶ πὸ ὑπέρογκα προνόμια της, περιμένοντας τὴν ὥρα ποὺ τὸ κράτος θὰ θεωροῦσε ἐαυτὸ ἀρκετὰ ἰσχυρό, ὥστε νὰ τῆς παραχωρήσει ἕνα μέρος τουλάχιστον ἀπὸ τὰ δικαιώματα ποὺ τῆς εἶχε ἀφαιρέσει.

Ἐρωτᾶται τώρα τί στάση τήρησε καὶ τί ρόλο μπόρεσε νὰ παίξει ἡ τάξη ποὺ, στὴ δύση τουλάχιστον συνέδεσε τὴν τύχη της μὲ τὴ νίκη τοῦ φιλελευθερισμοῦ: ἡ ἀστική τάξη.

(Συνεχίζεται)

1) E. V. Noack. ἔνθ. ἀν.

2) Ὡς γνωστόν, τὰ φιλαγροτικά μέτρα (κατάργηση τῶν καταναγκαστικῶν εἰσφορῶν τῶν κολχόξ κτλ.) δὲν ὀφείλονται σὲ καμιὰ πρωτοβουλία τοῦ 20οῦ συνεδρίου· ἐκφράζουν μᾶλλον τὴν πάλη κατὰ τῆς («δεξιᾶς»; «ἀριστερᾶς»;) «σταλινικῆς» φρενίας... Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ παράπονα τῶν ἐπισήμων ποὺ διαμαρτύρονται γιὰ τὴν «ἀπάθεια» τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν, ποὺ ἐλάχιστο μέρος πῆραν στὶς δημόσιες συζητήσεις σχετικὰ μὲ τὴν «κατάργηση τῆς προσωπολατρίας».